

VÄSTGÖTA- BYGDEN

Tidskrift för hembygdsarbete, natur- och kulturminnesvård utgiven av Västergötlands Hembygdsförbund

Nr 5

Årgång 65

2010

Foto Jan-Olof Berglund

Smide, hantverk med tradition

sidan 5

Forna ödemarken Hillet uppodlat och bebott

sidan 18

Profilen - Örjan Hill

sidan 16

Hänt på bögda...

sidan 24

Foto: Charles Hammarsten

HKH Kronprinsessan Victoria

Västergötlands Hembygdsförbunds beskyddarinna

Innehåll

Några ord från förbundsordföranden..... 3
 Tankar i tiden..... 4
 Härjande här offrad i träskan vid Lidan 5
 Folkvandringstiden..... 6
 Hallå där..... 7
 Forna ödemarken Hillet nu uppodlat..... 8
 Invigning av hålvägen i Essunga 9
 Tre generationers odlarmöda 10
 Helt naturligt - Vårens första fjäril 12
 Gunnar Arnborg fick medalj 13
 Landskapsvårdens hantverk 14
 Smide, hantverk med tradition..... 15
 Profilen - Örjan Hill 16
 Vänga mosse, Borås femte naturreservat ... 18
 Unik bruksarbetare 19
 En epok i Varola 20
 Virkelsborgs hemligheter 21
 Jonas Olofson Kampenfeldt..... 22
 Hänt på bögda, ... 24
 Alltför populär kyrka..... 28
 Läsvärt i korthet..... 31
 Från saltbaljan till frysboxen 32

Förredigering/layout svarar LeifBrunnegård, Asklanda Ekehagen, Vårgårda, och tidningen trycks hos Rydins Tryckeri AB, Nossebro.

Utgivningstider är 22-28 febr, 15-21 apr, 24-30 juni, 24-30 aug, 26-30 okt, 24-28 nov.

Senaste manusdag 6 veckor före utgivning.

Hemsida: www.hembygd.se/vastergotland

ISSN 0346-4954

VÄSTGÖTA-BYGDEN

Tidskrift för hembygdsarbete,
natur- och kulturminnesvård.
Medlemstidskrift för
Västergötlands Hembygdsförbund
Årgång 65
Utkommer med 6 nummer per år
Avgift 2010 150:-

Varifrån kommer artiklar i detta nummer?

Siffrorna på kartan hänvisar till sidnummer i tidningen.

Nästa nummer av Västgötabygden kommer i vecka 51. Manusstopp har redan varit. Men skicka gärna material till nummer 1 2011. Författarna i denna skrift är själva ansvariga för innehållet i sina artiklar. Redaktionen förbehåller sig rätten att korta och redigera insänt material. Om inget annat anges, är artikelförfattaren också fotograf. Bidrag till tidningen och tips, mottas tacksamt av redaktionen, liksom tidskrifter och böcker som önskas anmälda. De flesta texter och bilder publiceras på vår hemsida. Insända texter och bilder anses som godkända för publicering på vår hemsida.

Några ord från förbundsordföranden

Efter en sommar då tidningarna fyllts av annonser om olika slags aktiviteter i hembygdsföreningarna går vi in i en höst med andra slags verksamheter, så att säga arbetet bakom kulisserna. I slutet av augusti sände Västergötlands Hembygdsförbund till föreningarna ut information och inbjudningar, till exempel till ordförandeträffar, dagskurser i takvård eller aktiviteter kring våra minnen av 50-60-talet. Därtill sätter vi plogen i fåran i arbetet att få överblick över dagens och planera för framtidens hembygdsarbete. Dessutom – glöm inte höstens nya ansökan till Hus med historia!

Kulturportfölj och kulturkoffert – vem har inte hört dessa ord? Vad handlar det om? Berör detta hembygdsrörelsen?

I stora drag handlar det om statliga pengar till kultur och hur de skall fördelas över landet. Det handlar om cirka 1,2 miljarder kronor varje år. Den så kallade kultursamverkansmodellen genomförs i första steget i fem län, däribland Västra Götalands län. Det innebär, att statliga bidrag till regional kulturverksamhet placeras hos respektive län, där medlen skall fördelas. Inför detta utarbetastreåriga, regionala kulturplaner i samverkan mellan kommuner, kulturliv och civilsamhälle. I dessa kulturplaner behandlas både statliga, regionala och kommunala bidrag. I kulturplanerna, som skall fastställas i november, skall beskrivas nuläget med finansiering, framhållas utvecklingsmöjligheter samt talas om hur detta kan ske, dessutom anges vilka parter som tänks medverka.

För att kultursamverkansmodellen skall fungera bör i länet/regionen finnas förmåga att genomföra planen, särskilt genom samarbete och samsyn, dessutom goda kontakter med dem det direkt berör, nämligen aktiva inom kulturarbete.

Det s k civilsamhället, det vill säga främst ideellt verkande människor och organisationer, betonas på flera

Eva Bergström Hyenstrand
Förbundsordförande

Det kan synas märkligt att hembygdsrörelsen inte direkt omnämns i dessa sammanhang.

sätt som mycket betydelsefullt. Det kan synas märkligt att hembygdsrörelsen inte direkt omnämns i dessa sammanhang. Det beror på att rörelsen inte berörs av de

befintliga statsanslag som föreslås ingå i modellen. Närliggande anslag, som berör hembygdsrörelsen, och som kan diskuteras regionalt, är Kulturrådets bidrag till centrala amatörorganisationer samt det kulturmiljövårdsanslag som fördelas av Riksantikvarieämbetet via länsstyrelserna.

Otvivelaktigt kommer hembygdsförbunden i Västra Götalandsregionen att beröras av dessa förändringar, hur är dock för tidigt att säga något om. De ca 42 000 medlemmarna i enbart Västergötlands Hembygdsförbund är mycket intresserade av hur framtiden kommer att gestalta sig!

Eva Bergström Hyenstrand

Det brinner i knuten ...

Hus med historia

Hembygdsföreningarnas ansökningar skall vara inlämnade till länsstyrelsen senast 31 okt 2010.

Tankar i tiden ...

Först av allt så skulle jag vilja tacka medlemmarna i hembygdsförbundet för förtroendet jag fick när jag valdes in i styrelsen på årsstämman i maj 2010. Det kändes hedrande att få frågan av valberedningen om jag kunde tänka mig att ställa upp som valbar till styrelsen i VHF. Efter att nu ha träffat övriga styrelsen vid ett par tillfällen så känner jag mig välkommen i gänget och jag hoppas och tror att jag har något att tillföra.

Jag heter alltså Lena Gustafsson, är 35 år, gift och har två barn som är 7 och 5,5 år gamla. Vi bor i Södra-Härene i Vårgårda kommun. För 12-13 år sedan hade vi förmånen att få köpa ett precis sådant hus som vi ville ha. Det skulle

vara ett hus på landet med bevarad gårdsmiljö, glasveranda och helst byggt i början av 1900-talet. Många var nog skeptiska till om vi överhuvudtaget skulle kunna flytta in i vårt "drömhus" någon gång. Det fanns kallvatten indraget och "ny" el från 1960-talet på första våning, tvinnad el-kabel i resten av huset, inget toalett eller dusch, enkelbågar med innanfönster och dragiga trägol. Vi har både renoverat och restaurerat. Renoverat det som behövs för att kunna bo bekvämt och restaurerat för att husets själ skall finnas kvar. Efter mångalååånga arbetsdagar och god hjälp från familj och vänner flyttade vi in efter 4 månader. Ett år senare var huset genomgången både ut och invändigt. Vi har ett hus med historia, det har väl alla kanske, men eftersom det både varit pensionat och funnits lanthandel här finns mycket information om huset och de som bott och verkat här. Det känns faktiskt som att vi har en uppgift att förvalta huset och föra dess historia vidare vilket jag hoppas att vi lyckas med.

Mitt intresse för gamla tider har följt mig sedan jag

Lena Gustafsson

var liten. Jag har alltid tyckt om att höra äldre släktingar berätta om sin barndom och uppväxt. Mycket av det jag fått berättat för mig har jag skrivit upp, men mycket finns fortfarande bara i mitt huvud. När jag vid ett tillfälle frågade en släkting till mig om han inte kunde berätta om sin uppväxt och sina föräldrar fick jag till svar: Menar du på den gamla goda tiden då folk svalt ihjäl? Jag fick mig en tankeställare och ett perspektiv jag inte beaktat tidigare. Han hade inga goda minnen från sin barndom och jag respekterar att han inte ville prata om detta men kan ändå inte låta bli att tycka att han gjorde fel som inte berättade. För att vi skall

kunna leva framåt och veta vilka vi är och varför måste vi veta vår historia bakåt. Så även om minnena inte är trevliga så är de ändå sanningen och värdefulla för oss i framtiden. Berätta om ert liv eller allra helst skriv ner dina minnen! Ofta är det de vardagliga händelserna eller enkla föremålen som säger oss mest om människan bakom och ger en personlig prägel.

En del av min lediga tid lägger jag på att försöka utveckla och främja Södra-Härene hembygdsförening. Just nu jobbar vi mycket med inventering, dokumentation, katalogisering och digitalisering av föreningens tillhörigheter. Dessutom håller vi på att restaurera ett dagsverkstorp för bevarande i bygden. Förutom alla aktiva medlemmars arbetsinsatser får vi ekonomiskt stöd från Leader Sjuhärad, vilket gör att vi har möjlighet att förbättra och utveckla vår verksamhet ytterligare. Detta projekt har tidigare beskrivits i denna tidning.

Hösthälsningar från
Lena Gustafsson

Härjande här offrad i träsket vid Lidan?

Lyckades man locka en härjande här i en fälla i Finnestorp vid Lidan och formligen krossa den? För att efteråt ta ut sin ilska och segerglädje genom att förstöra den fallna fiendens vapen och utrustning, och offra den till gudarna i vattnet. 1904 gjordes första fyndet här, men det dröjde hundra år innan man började gräva på allvar. Nu kommer spännande fynd på löpande band.

Grävande barn

Solen gassar över den historiska lergropen vid Lidan och får regnet nyss att ånga bort. Gropen är fylld av folk som gräver i leran för att finna vår historia, sommarens utgrävningar går mot sitt slut. Där finns rent av några febrilt grävande barn i dagens idyll på jakt efter forna tiders blodbad. För blodigt har det varit, det kan vi vara säkra på.

Unga Emma Palménäs, som gräver tillsammans med bland andra ordföranden i Finnestorps Vänner Anne Fant Ekman, visar stolt upp en liten metallbit hon funnit. Vad det är vet hon inte, och inte jag heller, men när jag för en stund får hålla den i handen så drömmer jag om att detta är rudden på en smidspjutspets från 400-500-talet. Kanske bröts den av under de hårda striderna här?

Svenskt bakhåll?

Offerfynden i Finnestorp är från en lång tidsepok så det måste ha förekommit många strider här. Vi vet förstås inte vad som verkligen hänt, men det är en dansk arkeolog, Charlotte Fabech, som efter att ha letat i sommarkursen här nu guidar och med dryckande och lättbegripligt berättar om tiden och livet. Det är hon som drar fram den romerska katastrofen i Teutoburgerskogen år 6 f Kr som en parallell, det var ju då tre romerska legioner på sammanlagt 20 000 man gick in i ett bakhåll på en för dem omöjlig plats att strida på. Styrkan formligen utplånades.

Charlotte Fabech påstår förstås inte att något liknande skett här, fast i mindre skala, men möjligheten finns. Det kan också finnas kopplingar till de maktcentra som

Grävare. Grävargruppen Julia Källhult, Carl Palmenäs, Emma Palmenäs, Anne Fant Ekman och Patricia Arvidsson kan berätta om fyndframgångar under dagen.

symboliseras av de fantastiska guldhalskrågarna från Ålleberg och Möne, ingen av platserna ligger särskilt långt bort. Möne dessutom nära vägen till havet.

Nya tankar

Och kanske hemvändande västgötar som tjänstgjort i kontinentens olika stridande härar förde med sig nya tankar och idéer som speglas i exempelvis stridstaktiken bakom den fälla som kan ha gillrats här vid Lidan, och inspirerat offer och andra seder som vi idag kan ana genom fynden.

Gruppen jag talade med hade tidigare under dagen bland annat hittat ett beslag, och någon dag tidigare "extraknäckte" kulturminister Lena Adelsohn Liljeroth som arkeolog och fiskade upp en betselkedjelänk. Hennes pressekreterare Sara Bengtsson var ännu lyckligare, hon hittade en oskadd svärdspärå, förmodligen i bergskristall.

Så även denna sommar har man funnit rader av nya förnämliga pusselbitar. Utgrävningarna har också varit mycket välordnade för att ta hand om och informera strömmen av besökare. Så alla hoppas på en fortsättning nästa sommar, det handlar bara som vanligt om pengar.

Hans Menzing

Folkvandringstiden – sagornas, guldets och kungarnas tid

Historieforum Västra Götaland och Finnestorps Vänner inbjöd till folkvandringssymposium på Vara folkhögskola lördagen den 12 juni. Ett 70-tal deltagare hade hörsammat inbjudan.

Föreningen Finnestorps Vänner vill sprida kunskap om vad som framkommit under utgrävningarna vid Finnestorp. Det sker genom öppna grävningar sommartid, genom utställningar, film och bygdespel om Finnestorp men också genom föreläsningar, i detta fall samlade till ett symposium.

Utgångspunkten för föreläsningarna under lördagen var fynden från krigsofferplatsen, många från folkvandringstiden. Fynden vittnar om kontakter med romarriket. Kanske tog man värvning i romerska armén och fick då kontakt med den romerska kulturen. Det nya tog man med sig, när man återvände hem.

Kolla fynden i datorn

Sex historiker och forskare deltog i symposiet med olika föredrag. Den förste var Bengt Nordqvist, som varit en av ledarna i utgrävningarna. Allt fyndmaterial från 1902 och framåt finns nu i en databas. Många av fynden ingår i den beridne krigarens häst- och vapenutrustning i form av fragment och metallbeslag. Fynden visar att krigarna haft svärdsbältet över axeln som de bysantiska krigarna, inte runt midjan som de frankiska. Detta tyder på kontakter med den bysantiska delen av romarriket. Många romerska tillverkade svärds klingor har påträffats i Sydsjaskandinavien.

Väringarnas roll i Grekland och Miklagård, nuvarande Istanbul, berördes också liksom guldets stora roll, ofta i skattesammanhang. 16 kg rent guld har påträffats i Västergötland.

Med kunskaper och fantasi målade Nordqvist upp en bild av offren i Finnestorp efter ett slag. Efter offret av fiendens utrustning följde kanske fester med eldar, mat och dans.

Förre ordföranden i Föreningen Finnestorps Vänner Tim Olsson berättade sedan om mänskliga kvarlevor i krigsbytesofferkontext. Är de stupade, offerade eller undångömda? Skedemosse på Öland är en av de största fyndplatserna. En del fynd tyder på en maktkamp med sydsjaskandinaviska erövringar under folkvandringstiden.

Goterna

Goterna – ett folk eller ett samlingsbegrepp? Detta var rubriken på nästa föredrag, som hölls av Ingemar

Nordgren. Han nämnde källor som talade om goterna, bland annat Tacitus på 100-talet e. Kr. och Jordanes, som var en gotisk född biskop i Konstantinopel på 500-talet e. Kr.

Det finns fynd som liknar varandra från östra Sverige, Baltikum och Polen redan från bronsåldern. Det kan gälla gravar, begravnings seder och språk.

Med tre skepp sägs Berig ha utvandrat från Scandza till Gothiscandza, som förläggs till Pommern. Kanske har namnet Gdansk ett samband. Spår av olika gotiska kulturer finns just i Pommern, i norra Polen, i Rumänien och i Ukraina. Troligen fanns det en ledare med sakrala uppgifter, kindans, och en stamkung, reiks, med ansvar i krig.

Skilda vägar

Sedan går visigoter och ostrogoter skilda vägar. Visigoterna under Alarik intar Rom 410 och efterträdaren Eurich (Erik) grundar ett rike i Toulouse 418. De tvingas av frankerna till Spanien med huvudstad i Toledo, tills riket erövras av morerna på 700-talet.

Ostrogoterna under Teoderik intar 493 Ravenna i Italien och utropar ett arianskt kungarike. Arianerna var kristna men förnekade Kristi gudom. Han omtalas på den stora runstenen i Rök i Östergötland, och enligt Nordgren finns det även samband med motiven på runstenen i Sparlösa. Huset som är ristat på stenen visar likheter med Teoderiks mausoleum, och kristna symboler på stenen antyder arianism. Vidare finns namnen Erik och Alarik.

Ingemar Nordgren berörde också Ring-namnen, som han ansåg kunde tyda på kultiska centra. Det finns 36 sådana namn i Västergötland av totalt cirka 400. Goterna omtalas också med olika namn, till exempel geatas, gauter och goutai. Det är teofora namn med anknytning till Oden Gaut.

En strukturförändring ägde troligen rum fram mot vikingatiden. Tidigare fanns stormansgårdar som försörjde många människor, men nu blir det enskilda bönder. Det blir också en förskjutning från kambrosilurområdet till lerslätterna med enskilda gårdar.

Historia och hypoteser

Sista föredraget före lunch hölls av Troels Brandt från Barum i Danmark och handlade om herulerna. Det handlade om europeisk arkeologi och historia kombinerat med nordiska hypoteser och han utgick från Åke Hyenstrands forskning. Enligt sagorna utvandrade he-

rulerna från Sverige och återvände sedan. Utvandringen kan inte beläggas, men däremot finns det fynd bland annat i gravarna i Vendel, som tyder på invandring av rikt utrustade krigare utifrån Europa.

Västherulerna omtalas omkring år 300 som romerska legosoldater. Östherulerna sägs omkring år 500 ha ett rike nära Wien vid den gamla Bärnstensleden. Prokopios säger, att de plundrade och samlade in tribut. De levde som legosoldater och var lättbeväpnade till skillnad från goterna som hade tungt kavalleri. Herulerna var fruktade och rappfotade. De lär ha haft tatueringar på kinderna. Arkeologiskt är det dock ingen skillnad mellan herulisk och östgotisk stil.

Teoderik av Ravenna sägs ha utnämnt herulernas kung till sin vapenson. Herulerna var dock inte kristna. Så småningom övertar langobarderna Ravenna, och vi möter herulerna längre norrut. Tecken tyder på att kungliga heruler med följe bosatte sig i Norden efter 509. Jordanes nämner 551 första gången heruler i Norden. På runstenar kan man läsa Erila R. En teori är att orden earl och jarl härstammar från heruler. En västherulsk dynasti lär ha funnits i England, möjligen i Mercia.

Östherulerna förbinds med de geografiska namnen Morava och Mähren och Teoderik av Ravenna omtalas på Rökstenen som mähringars furste.

Platser i Sverige som förbinds med heruler är Högom i Medelpad, Inglinge hög i Småland. Helgö i Mälaren, möjligen Gamla Uppsala samt Vendel i Uppland. I båtgravarna i Vendel har gjorts fynd av hjälmar i romersk

kejsargardesstil och speciella speglarsomtyder på kontakt med Europa.

Fynd på flygfält

Efter en god lunch fortsatte visumposiet med ett föredrag av Stefan Ingesson, som talade om Östergötlands kontakter med kontinenten under äldre och yngre järnålder. Han hade deltagit i utgrävningar på SAAB:s flygfält i Linköping och grundade sin framställning på fynden därifrån. Det kunde vara järnföremål, läderhantverksredskap, armingar, knivar och skäror liksom smycken och glas. De senare hade bland annat sitt ursprung i områden i Ukraina, där det fanns goter.

Det sista föredraget hölls av Kaj Lyckebo, som talade om guldbrakteaterna, deras symbolik, funktion och historia samt något om den folkvandringstida stridsryttaren och hans utrustning. Brakteaterna var från början personliga gåvor från den romerske kejsaren och fick lokala efterbildningar i Norden. De användes där på fester för att bekräfta förbund och allianser. Vidare kunde de användas som symbol för skandinavisk identitet, om man bar likadana brakteater. Man har funnit ca 900 guldbrakteater i Norden. De har systematiserats och indelats i olika grupper beroende på motiven av människor och djur och hur de är förbundna med varandra.

Den intressanta dagen avslutades med en frågestund, där vi fick ytterligare klarhet i många frågor rörande den gåtfulla folkvandringstiden..

Ann-Britt Boman

Hallå där...

Vad gör du nu för tiden Aina Lindborg. (81)?

Bengt och jag gör det mest med vår jultidning Snöflingan, jag skriver och Bengt ordnar text och bild. Isomrashjälpte jag som vanligt till med det jordgubbstårtekalas som vår förening tillsammans med Nykyrke hembygdsförening

ordnar på vår hembygdsgård Bönared. Vi har haft 10.000 besökare något år, i år var det kanske inte fullt så många. Det är trevligt och ger klirr i kassan. Just nu är det svamp- och lingonplockning som gäller, det har varit gott om lingon i år. Vi bor kvar ute i skogen och trivs med det.

Vad gör du nu för tiden, Bengt Lindborg (87)?

Jag ska naturligtvis ut och jaga älg, ett intresse jag inte släpper. Sedan 10 år är jag engagerad i Rotary i Mullsjö och hjälper till med planering av lunchmöten med mera. Aina och jag gör stora delar av tidningen Snöflingan, som kommer ut till jul. Jag sätter in bilder, redigerar och har kontakt med tryckeriet. Jag funderar också på att skriva lite om min barndom. Min far var provinsialläkare i Kosta på trettio-talet, en period då det var knapert på många håll. Hälsan står mig bi och huvudet fungerar, det är jag glad över..

Roland Antehag

Forna ödemarken Hillet nu uppodlat och bebott

Den stora kronoallmanningen Hillet nämndes redan i Västgötalagen som "allmänningasskogen Hildi" och är ett flera tusen tunnland stort ödemarksområde beläget i Barne och Laskehäraderi i Skaraborgs län. Denna på 1700-talets skoglösa ödemark bestod av lätt sandjord, flygsand, mossar och sankmark med ljung, starr, enebuskar samt lite björk- och aledungar. Således en dålig jordbruksmark som ingen ville ha, och därför blev området i Kronans ägo som allmänning där en "djurkarl" (jägmästare) från 1772 hade uppsikt över området.

Hillet berörde flera socknar: Bitterna, Eling, Barne Åsaka, Laske Vedum, Essunga, Södra Kedum, Naum, Vara och Önum.

Då det förvarvanligt att släppa ut djuren för mulbete på ängar och skogsmarker förekom detta även på Hillet. Därför blev det ingen större möjlighet för skogstillväxt här, då djuren gärna åt despadaplantorna och ungträdens löv. Även om det tidigt förekom en del skogsplantering på en del områden så var växtligheten dålig där i slutet av 1600-talet.

Nyodlingar

Omkring 1780-talet började en del bosättningar och nyodlingar göras av "fattigfolk" ute på Hillet liksom en del mindreskogspantering. För att förbättra odlingsmarken till för demansand på moss- och myrmarkers samt mägerler på sandjorden. Likaså skedde utdikning av sankmarker till de bäckar och åar som fanns i området.

För att skydda sina odlingar och planteringar av fruktträd och bärbuskar fick man ordna inhägnader från de friga ända djuren. Men när det blev brist på både sten och virke till gärdesgårdar fick man göra "gropavallar", som förstärktes med ris, buskar eller plantering av träd uppe på jordvallarna. Vid den ordnade naturstigen och i skogen vid Parthall kan man se såväl gropavall som sanddyner av flygsand.

Många av dessa tidiga och små nyodlingar blev efter ett antal så kallade friår (upp till 20 - 25 år) registrerade till namn och skattlagda. Många av dessa tidiga nyodlingar känner vi igen i dagens fastighetsnamn, som till exempel Horshaga, Hornborga, Rangeltorp, Källerstorp, Gruvad, Fårhaga, Elingstorp, Ribbingstorp, Tumbleberg, Bäckebo, Hillebo, Grönelund, Hageltorp och Önumstorp, för att bara nämna några av namnen.

Övningsfält

I slutet av 1700-talet blev det oro bland nybyggarna på Hillet, för då hade Kronan planer på att använda Hil-

Förändring. Den forna ödemarken består idag av åkrar, hagar och skog.

let till militärt övningsfält för Göta artilleriregemente i Göteborg. Men genom gemensamma protester från nybyggarna ändrades planerna och istället blev Axevalla hed ett lämpligare övningsområde för militären.

1810 författade dåvarande landshövdingen i Skaraborgs län, Georg Adlersparre, en skrivelse till Kungl. Majt. om den Kungliga Kronoallmanningen Hillet och förhållandet på området, bland annat att jordmånen består mest av flygsand med något svartjord i dragorna och mossar bestående av strötorv och brännrotv.

Av mossarna på Hillet är Hjortemossen den största och mest utnyttjade. På 1830-talet beräknades den omfatta drygt 132 tunnland, och då beslutades det att den skulle delas upp mellan en del socknar i Barne härad av lantmätare Meurlander. Enligt kartan till Halfås, Hälum, Skarstad, Long, Vara och S Kedum. Torvbrytning skedde i början av 1900-talet i större skala maskinellt på Varaområdet och i övriga delar av privata jordägare mest då till strötorv. Särskilt skedde detta under andra världskrigets år.

Plantskola

Genom beslut av Kammarkollegiet 1819 utskiftades kronoallmanningen Hillet till de kringliggandes socknarna Naum, Essunga, Eling och Vedum. Efter detta äger Kronan endast de båda Kronoparkerna Västra och Östra Hillet. På det senare startades senare en skogsplantering vid Parthall, där mängder av granplantor framodlades både på friland och i stora växthus. Denna fina plantskola har nu upphört och platsen har övertagits av Stena metall att användas till ett mellanlager för avfall.

I mitten och slutet av 1800-talet kom skogsplanteringen på Hillet igång på allvar och under ordnade förhållanden. Det har gett till resultat att den forna stora ödemarken nu är helt skogbeväxt utom på alla områden med boplatser och välbrukade gårdar och egendomar med stora arealer med odlingar av säd, potatis, morötter

och jordgubbar.

Den gamla och stora ödemarken Hillet har blivit bebodd, uppodlad och skogbeväxt och är nu 2010 ett trivsamt landområde i Skaraborgs län.

Harry Fahlgren

Invigning av hålvägen i Essunga

I Essunga kommun går delar av den gamla, kända färdleden Skara-Lödöse. I skogen Furet i Essunga stations-samhälle ett par kilometer utanför Nossebro finns en fin bit bevarad av denna månghundraåriga väg. Vägen kan jämföras med dagens E20 och hade stor betydelse när Lödöse var centralorten i västra Sverige. På flera ställen i vårt län finns flera hålvägar parallellt eftersom den ursprungliga hålvägen hade slitits så mycket att man vandrat bredvid den och på så sätt har en ny hålväg bildats. Hålvägar blir alltmer sällsynta och därför är det extra roligt att kunna bevara denna för framtiden.

Kommunen ingår i projektet Skaraborgs medeltida besöksmål, ett projekt som pågår i 2,5 år och som startade i oktober 2009. Budgeten är på 2.164.350 kronor och finansieras av bland annat Landsbygdsprogrammet (EU) och Tillväxt Skaraborg. Medlen används till att utveckla olika besöksmål i nio kommuner i Skaraborg. Förutom Essunga kommun, där den gamla färdleden i Furet kommer att ordnas, ingår också Gullspångs kommun (Södra Råda och Hova), Karlsborg (Forsvik), Skövde (Askeberga), Tidaholm (Kungslena), Falköping (Gudhem), Skara (Varnhem), Götene (Kinnekulle) och Vara (Long).

En hålväg är en stig, som användes under medeltiden och in på 1600-talet. På dessa stigar färdades de resande till fots eller till häst och genom århundraden av slitaget nöttes marken till en stig.

Furets representanter i projektet är Kerstin Andersson och Elsa Wessman från Essunga Hembygdsförening, Göran Hagström och Britta Larsson från Furet skogallmänning och från kommunen deltar Ulf Unosson och AM Alströmer.

Upprustningen av hålvägen har gjorts av kommunens servicegrupp. Hålvägen har fått status som fornlämning och kom att invigas söndagen den 12 september 2010 av landshövding Lars Bäckström. Denna dag är det Kulturarvsdagen. Årets tema är bland annat kulturvägar, farleder och kulturstigar.

Invigningsprogrammet började när alla var samlade vid hålvägarna med att "Drottning Astrid" (AM Alströmer) presenterade dagens program.

Sedan var det välkomsthälsning av kommunfull-

Drottning Astrid dubbar landshövdingen till riddare av hålvägen med hjälp av väpnaren Ulf Unosson

mäktiges ordförande Barbro Gustafsson i Essunga. Information om projektet "Skaraborgs medeltida besöksmål" gjordes av projektsamordnare Emma Häggberg. Sedan var det förste antikvarie Anders Berglund, Västergötlands museum som berättade om Hålvägar och hur dom ser ut och dess betydelse under medeltiden

Hembygdsforskaren Christer Gustafsson Slätt berättade om hålvägar i trakten och hur man fann sammanhang mellan olika hålvägar samt informerade om den planerade pilgrimsleden Skara-Lödöse.

Invigningsceremonin gjordes av landshövding Lars Bäckström, som förutom tal också avtäckte en informationstavla. För detta blev han dubbad till riddare av hålvägen.

Det var cirka 125 personer som mött upp i det mulnarna varma vädret och regnkappor behövdes inte. Programmet avslutades med en enklare förtäring som bestod av soppa gjord på olika örter och växter till detta serverades bröd

Arrangörer: Projektet Skaraborgs medeltida besöksmål, Essunga Hembygdsförening och Skogsallmänningen Furet i samarbete med Essunga kommun

Text A.M. Alströmer, Christer Gustafsson Slätt

Foto Christer Gustafsson Slätt

Tre generationers odlarmöda på samma gård

Så går han där i Hagen den gamla bonden och tankarna kommer om den svunna tiden. Den som gått så fort om man ser tillbaka. Han är den tredje generationen som ägt gården och som med handens kraft och ett stort intresse arbetat i sitt anletes svett som det står skrivet, då det mesta gjordes för hand. Nu är det maskinerna som gör det tyngsta arbetet. Han har följt dessa nio decenniers snabb utveckling inom jordbruk och samhäll med stort intresse. Fortfarande har han sina sinnen friska, tror han själv, fast han kommit till hög ålder. Ser bra, men hör sämre. Vem är han då, han som tänker? Jo, det är jag som skriver, Därför känner jag honom väl, mitt namn är Gustav Sigfridsson.

Gården, ett småbruk på nio hektar åker och åtta hektar skog, Brushult 1:29 Hova socken, Gullspångs kommun, en kilometer från sjön Skagerns södra del. Man ser sjön från gårderna. De två första bönderna levde helt på jordbrukets avkastning, hade ibland någon dräng och piga till sin hjälp. Så gjorde även jag och min familj, hustru och fem barn, till 1965 då jag sedan delvis kom att arbeta på bokföringsbyrå. Det blev nödvändigt för att klara familjens försörjning. Mer därom längre fram.

Första ägaren och brukaren var August Jansson (1849–1931) och hans hustru Kristina (1851–1941). Han kallades senare i sitt liv för Söraugust för han bodde i södra delen av byn Brushult. Han miste sin far 1857 genom drunkning, han var då 8 år. Det hade varit laga skifte i byn 1856 och husen hade ännu inte utflyttats. Det fick modern och en dräng ansvara för. Grannarna fick även hjälpa till.

Under deras innehav av gården byggdes nuvarande ladugården 1886 och boden omkring 1900. De nyodlade också det sista tunnlandet till åker vid gränsen till Smedstorp. Min far körde ibland upp stubbar efter träd under de första åren efter sitt köp 1915. På hagmarken cirka 800 meter från gården nyodlades det också av byns gårdar de så kallade lyckorna. Vår gård hade också en bit uppodlad, där det nu växer skog. De öppna dikena som grävdes bland grus och sten vittnar än idag om slitet med spade och järnspekt när de togs upp.

Mina föräldrar Sigfrid (1884–1959) och Hilda (1884–1974) köpte gården 1915, efter att min mor kommit hem från Amerika där hon varit i åtta år. Bland de första arbeten de fick göra på den nya gården var att lägga cementgolv i ladugården där det tidigare varit trägolv. Det var ruttet så djuren trampade igenom. Samma var förhållandet i jordkällaren där de också fick göra nytt golv av cement.

Det gamla huset. August Jansson och hans hustru Kristina framför det gamla 1700-talshuset. Detta revs 1926 och ett nytt hus byggdes.

Efter några år revs också det gamla, stora bostadshuset från 1700-talet som flyttats vid skiftet och ett nytt hus byggdes 1926. Det blev ett timmerhus av gammalt och nytt timmer. Jag tror att det var bland de sista hus som uppfördes av timmer i trakten. Sedan blev det vanligt att bygga hus av grov plank.

Min far hade vid denna tid en häst som dragare. I början av 1930-talet hade han oxar. Det kom vi att ha fram till 1948 då vi köpte häst. Jag kom själv att köra med oxar som ung. Det torde inte finnas så många nu levande i vårt land som har denna erfarenhet. De sista åren körde vi lättbindaren med dessa, hästrivan drogs av en ensam ox. Vi hade alltid unga djur som rörde sig raskare än de äldre. En granne hade också oxar och i en grannby fanns det två lantbrukares omäven de körde med oxar. De lantbruk som hade oxar var för små för att ha två hästar och en häst hade svårt att ensam dra plogen. Man var beroende av grannen för att tillsammans ha ett par och var därför mer oberoende av att ha egna dragare. De flesta hade hästar vid denna tid, traktorerna kom först på allvar efter kriget 1945. Innan fanns det endast någon enstaka traktor.

De små gårdarnas landskap

Landsbygden var på 1930- och 1940-talen de många små gårdarnas landskap. Den stora omfattande hopslagningen till stora enheter kom först senare. Samhällets och städernas nuvarande invånare har i de flesta fall sina rötter på den svenska landsbygden – de små gårdarnas, torparnas och statarnas ättlingar – deras föräldrars och tidigare generationers hembygd.

Under den första ägarens tid var lien skörderedskapet. I början på 1900-talet kom slåttermaskinen. Min far var delägare i en slåttermaskin på sitt förra jordbruk, före 1915, som han tog med sig därifrån till den nya gården. Den användes till grässkörden. Till att meja säden, råg, vete och havre användes lien. Det var ett slit med att göra allt för hand. Dragarna fick dra små redskap efter sig. Även en bonde med liten gård behövde ha dräng och piga. Att slå med lie och ta upp säd gick inte så fort. Mina föräldrar hade därför endera dräng eller piga. När vi barn (jag och min syster Anna) blev större, klarade familjen själva arbetet på gården med djur. Som mest hade vi nio kor plus rekrytering. Vi födde också ett par grisar om året och ett 20-tal höns.

Så kom mitt övertagande av gården 1957 då jag gifte mig med Elsa Johansson från Dalsland. Jag hade tidigare arrenderat gården. Vi hade då häst och lånade ibland traktor av grannen. Skaffade egen traktor med redskap 1959. Nu var den nya tiden inne, nu kom det många nyheter. Rationaliseringen ökade allt efter att åren gick. Slitet var fortfarande kvar, höet hängdes upp på hässja och i ladugårdarna var det mycket handarbete. Efter att åren gick mekaniserades arbetena både på fältet och inomgårds, vilket underlättade. Samtidigt ökades antalet djur på gårdarna, förr behövdes kanske ett tiotal kor, nu blev mantvungen att ha många 10-tal och senare 100-tal för en familjs försörjning. Samma förhållanden blev nödvändiga för de andra djurslagen, svin och höns. Lantbruken slogs samman till allt större enheter. Några lantbrukare köpte till, andra sålde eller arrenderade ut. Priserna på lantbrukets produkter som såldes följde inte med den övriga prisstegringen och det krävdes större arealer och skog för att kunna försörja en familj. Den lediga lantbrukaren fick skaffa sig annat arbete, som snickare eller till industrin. En del blev månskensbönder. Hade kvar sitt lantbruk men arbetade borta på dagarna och fick sköta jobbet där hemma på kvällar och helger istället. Även kvinnorna sökte sig annat bortaarbete. De hade deltagit i arbetet på gården både ute på fälten och i ladugård och de kände sig nu sysslösa. 1000-tals familjer på vår svenska landsbygd berördes. Industrin växte vid denna tid och myndigheterna hade inga större

Skörd på 1970-talet. Den självgående skördetröskan fordrade stora fält. Täckdikningen ersatte de öppna dikena. Här tröskar grannen Lennart Jansson.

kostnaderfördenna omfattande förändringsomförekom i vårt land.

Vi täckdikade åkern i mitten på 60-talet. De olika skiftenas logs ihop, de öppna dikena behövdes inte längre. Det blev nödvändigt för de allt större maskinerna. Bytte traktorer, den sista jag hade orkade dra en plog med tre plogkroppar. Sålde mjölkorna 1970, priset på mjölk gick ner, det var överproduktion i landet. Jag gjorde som många andra och sökte ett arbete och fick jobb på en bokföringsbyrå i Mariestad 1965. Hade kvar djuren några år, men det gick inte i längden att dubbelarbeta. Skulle sköta djuren morgon och kväll och det blev för svårt. Fick driva lantbruket kreaturslöst och odlade där efter spannmål och potatis. Elsa var hemma och skötte om barnen.

Så har åren gått, rationaliseringen har fortsatt och fortsätter. Allt större jordbruksenheter bildas. Landsbygden med sina många små gårdar finns inte längre. Torp- och statarinstitutionerna upphörde på 1940-talet. För 19 år sedan såldes vår gård till en dotter och måg och vi köpte hus i Hova samhälle. De har utarrenderat sedan något år och har väl betalda arbeten inom industrin. Den yngsta dottern bor på orten och de övriga tre i större städer. Den gamla bonden är nu ensam, min Kära hustru Elsa dog för ett år sedan – någon måste gå först, sådant är livets gång. Det förstår även den gamla odal mannen när tankarna kommer.

Gustav Sigfridsson

Birger jarl som teater

Birger Jarl har uppmärksammats på en rad olika sätt under detta jubileumsår. Så spelades ett krönikespel i Varnhem skrivet och regisserat av Anders Järleby, Birger Jarl – makten, myten, människan. De slutsålda och mycket uppskattade föreställningarna spelades i ett tält strax intill klosterkyrkan där Birger Jarl ligger begravd

tillsammans med sin andra hustru och en av sönerna. I Long utanför Vara där jarlen tros ha ägt en gård granne med kyrkan och där han skall ha dött har jubileet naturligtvis också uppmärksammats liksom vid medeltidsdagar i exempelvis Skara.

Hans Menzing

Vårens första fjärl laddar inför vintern

Det var trängsel vid maten som på ett lunchställe i rusnings-tid. Alla åt som om detta var den sista måltiden, och det är inte helt fel. Snart kommer kylan, blommorna med sin nektar vissnar bort och fjärlarnas sötebrödsdagar är definitiva över. Men en del av dessa skira och bräckliga varelser klarar faktiskt vintern, så vårens första fjärl kan mycket väl vara den du njöt av i höstas.

På bilden är det nässel fjärlar som trängs på blommorna i den lilla slottsträdgården vid Läckö, och just nässel fjärlarna hör till dem som övervintrar. Kanske lyckas de bryta sig in i slottet för att få skydd mot de isande vindarna utifrån Väneren, eller så får de nöja sig med en springa i muren, eller en öppning i barken på något träd. Där ligger de beredda att kasta sig ut för vårens korta kärleksyra.

Ja, just nässel fjärlen längtar så intensivt att den inte sällan ger sig ut alldeles för tidigt, lockad av en värmande vintersol. Det slutar nog inte så lyckligt. Väntar den bara lite så blir den ett av vårens stora glädjeämnen, den håller ju gärna till i skogsbyn eller vid vägar så vi ser dem lätt.

Nässel fjärlen är tillsammans med vit raps fjärl Sveriges vanligaste fjärl, men på våren får den konkurrens av bland andra på fågelögat och citron fjärlen som också övervintrar som vuxna fjärlar.

Tuff fjärl

Allra tuffast är kanske citron fjärlen som nöjer sig med att krypa ned bland visset gräs eller blåbärs- eller lingonris och klara sig ändå. De stänger av all energi-

Matdags. Fjärlarna har bråda tider, det gäller att ladda upp för att klara en lång hård vinter.

förbrukning, men kan även de vakna till mitt i vintern om solen värmer ordentligt. Så bortfallet är nog stort, men en citron fjärlhona kan lägga upp till 500 ägg under sin korta livstid, så det finns att ta av.

De citron fjärlar som tittar ut i rätt tid känns extra vårliga eftersom de precis som vi älskar de första tussilagorna och videna. Alla dessa övervintrande fjärlar haret stort och viktigt mål framför sig: De måste snabbt hitta en

partner att para sig med, och därefter måste honan hitta rätt växt för äggen. Nässel fjärlen har som namnet antyder det lätt, de väljer nässlor liksom på fågelögat. Där får så småningom larverna sig nyttiga och förmodligen vitaminrika skrovsmål framöver.

Helt naturligt

Svårfunnet

Betydligt värre har citron fjärlen det, där skall honan hitta brakved att lägga ägg på. Jag skulle inte för livet känna igen en brakved, men citron fjärlen minns kanske från den egna barndomen.

Lite tid får fjärlen ofta även för lekar och nöjen. Här i södra Sverige lever många av fjärlarna till fram på sommaren och kan, svårt slitna efter alla strapatser och närmast i behov av en fjärl rollator för att ta sig fram de sista stegen, ses tillsammans med sig egen flygande avkomma. Och det vet vi ju hur fantastiskt det är att se ungarna växa upp, så det är dem väl unnat.

Så jag knäpper mina fjärlsbilder och håller tummarna för att fjärlarna i slottsträdgården skall hitta ett tryggt övervintringsställe så att vi möts i vår igen.

Hans Menzing

Gunnar Arnborg fick medalj för hembygdsvårdande gärning

Sedan många år delar Nordiska museet ut Hazeliusmedaljen samt medaljen för hembygdsvårdande gärning. Medaljerna delas ut på museet i samband med Hembygdshelgiöktober. Förutom medaljerna delas också ut ett antal stipendier såsom ur Harald Hvarfners minnesfond, KW Gullers stipendiefond, Mats Rehnbergs minnesfond till unga folklivsforskare med flera.

I oktober 2009 var Gunnar Arnborg en av medaljmottagarna för hembygdsvårdande gärning, som delas ut till inom kulturminnesvården förtjänta personer. Han hade vid detta tillfälle inte möjlighet att resa till Stockholm och motta medaljen. Nordiska museet vände sig då till Västergötlands Hembygdsförbund och bad om hjälp att förrätta medaljutdelningen. Fyra medlemmar i Norra Säms hembygdsförening var dock avsett tillfällighet med på utdelningen i Stockholm under Hembygdshelgöföra hösten. När de kom hem så började de fundera på om medaljutdelning skulle kunna ske i samband med deras förenings 20-årsjubileum. De tog erforderliga kontakter och utdelningsdagen fastställdes till söndagen den 15 augusti 2010.

Jubileet inleddes med en friluftsgudstjänst i Norra Säms kyrkoruin, där ordföranden Alf Johansson hälsade välkommen. Gudstjänsten leddes av kyrkoherde Hans Löbrant, kantor var Ulric Rudebrant och Amanda Forsman var solist. Regn och hängande luften under helagudstjänsten. Norra Säms hembygdsförening svarar för kyrkoruinens underhåll och den dagliga ringningen i klockstapeln. Till jubileet hade man fått låna två stora silverljusstakar, en oblatask och en brudkrona, som alla på 1600-talet var skänkta till kyrkan av fru Katarina Bielke, ägarinna till Sämsholm. Dessutom hade försök gjorts att låna kyrkans altarskåp, som idag finns i Ramnakerkyrkan i Borås. Detta hade inte varit möjligt, men kyrkorummet pryddes av ett stort fotografi av altarskåpet och predikstolen som idag finns i Hovs kyrka.

Efter gudstjänsten förflyttade sig alla till Ekåsens NTO-IOGT-lokal belägen vid stranden av Sämsjön. Här hölls på 1950- och 60-talen stora Sämsjöfester. Ett antal affischer i lokalen minde om denna storhetstid och en av den tidens festgeneraler Sture Andersson fanns med

Medaljör. Lars-Erik Kullenwall fäster medaljen på Gunnar Arnborgs bröst.

denna dag. Innan medaljutdelningen berättade ordföranden i Norra Säms hembygdsförening Alf Johansson om de öden som Katarina Bielke genomgick.

Medaljen för hembygdsvårdande gärning har under årens lopp delats ut till landsantikvarier och till hembygdsvårdare, museets meddelare med flera, men kan också gälla personer inom forskning eller och till personer, som nedlagt speciella förtjänster.

Det kändes mycket hedrande att få fästa medaljen på Gunnar Arnborg samt läsa upp motiveringen som löd:

-Gunnar Arnborg tilldelas medaljen för hembygdsvårdande gärning för att han med en eldsjälens engagemang och stor kunskap verkat som folkbildare och förmedlat kunskapen om odlingslandskapet och bygdens historia, såväl i skrift, film som i muntliga presentationer, på ett sätt som alla kan inspireras och lära av. Människorna står i centrum och vi får möta dem i varma, humoristiska

Glad medaljör. Med blommor i handen höll Gunnar Arnborg sitt tacktal.

och ibland mycket gripande porträtt.

I sitt tacktal påminde Gunnar på sitt vanliga personliga sätt vad hembygden har betytt för honom under alla år, inte minst hos hans farmor i Smälingsgården i Skölvene. Detta har också varit utgångspunkten för de femtontal böcker som han skrivit. Återigen hade han

en nyskriven bok med till försäljning, vilken fick en strykande åtgång. Många var de Säm- och Skölvenebor som ville byta några ord med Gunnar och bli en bok rikare.

Text Lars-Erik Kullenwall

Foto Per Lönnehed

Landskapsvårdens hantverk vård av kultur- och naturarv

Iförre numret av Västgötabygden tar Bertil Ström upp ett högaktuellt ämne, det vill säga hur vi skall kunna bevara vårt vackra kulturlandskap med dess biologiska mångfald. När jag skriver detta så har vi precis passerat månads-skiftet augusti/september och förbaran ågra dagar sedan började 17 nya studenter på Landskapsvårdens hantverk (Kulturvård/Dacapo) i Mariestad (www.conservation.gu.se). Det är en treårig kandidatutbildning inom ämnet kulturvård i regi av Göteborgs universitet.

Redan under första terminen får studenterna möjlighet att arbeta med olika handredskap och enklare motordrivna redskap som används inom landskapsvården. Studenterna får tidigt lära sig hantera och förstå traditionella handredskap som yxa, kniv, röjkniv, bandkniv med mera som används till tillverkning av till exempel stolpar, stölar till gårdsgårdar, slöjdade föremål och redskap som lieorv och räfsor. Hur hästen kan användas i landskapsvården studeras genom skogskörning. Kunskap om natur- och kulturlandskap varvas med exkursioner och fältpraktik följt av kurser i ekologi och tolkning av olika landskapstyper samt hur man hässjar hö eller bygger stenmurar.

Bertil tar upp slätterkarlarnas och räfserskornas arbete i slätterängen. Karlarna och kvinnorna som utförde arbetet är för länge sedan borta, men vi har en viktig

uppgift att fylla och det är att försöka föra traditionen vidare och se till att kunskapen bevaras så att den inte glöms bort. Vård av landskap är en verksamhet där många olika kunskapsområden möts för att bevara det historiska landskapets spår men också för att skapa förutsättningar för att det kan brukas och tillgängliggöras för den breda allmänheten. Här tror jag precis som Bertil, att det är nödvändigt att vi samverkar mellan naturskyddsföreningar, fågelklubbar, hembygdsföreningar etc för att öka den samlade kompetensen och engagemanget och gärna i samverkan med utbildningsinstitutioner som kulturvård/Dacapo i Mariestad. Studenterna behöver intressanta och givande arbetsuppgifter under utbildningens gång!

Visom jobbar med Landskapsvårdens hantverk har förhoppningen om att de nyblivna landskapsvårdarna skall kunna utföra insatser för att bevara och utveckla både värdefulla, men även potentiellt värdefulla miljöer, gärna i samverkan med hembygdsföreningarna. Det finns en efterfrågan på kunskap som kan bevara det vi brukar kalla kulturlandskapet och redan innan studenterna avslutat utbildningen har olika aktörer hört av sig för att få hjälp med allt från hamling till restaurering av gamla stenmurar.

Text Bo Magnusson

Foto Hanna Sievers

Smide, hantverk med tradition som består än idag

Arbetsmetoderna som dagens smeder fortfarande använder kom till Sverige i samband med vallonernas inflyttning. Många slussades in till järnhanteringen och smidesarbetet beroende på att de hade med sig en järnhanteringskunskap från områdena, Holland i norr till norra Spanien i söder. Den i Amsterdam verkssamme köpmannen Louis De Geer verkade som överordnad finansiär och organisator av valloninvandringen. Det lade grunden till en nydaning av smidestekniken här. Än idag består den gamla tekniken med ässjan, hammaren och städet som "hjärtat" i hantverket. Att automatisera och produktionsanpassa styckesmidet har stött på stora svårigheter.

En idag verksam smed är Julius Pettersson i smedjan utanför fästningsvallen i Karlsborg. Hans intresse för smide vaknade tidigt, i sjuårsåldern fick han en kniv av sin farfar som var smed. I gymnasiet valde han fordonslinjen, fortsatte med en träutbildning i Vindeln som också hade en smedja som han brukade. Fler utbildningar följde med helgkurser etc. Han byggde en egen smedja på morfars gård med en investering på 110 kr, det var en hammare och stålborste. Resten var "skrot" som togs om hand och användes.

Ytterligare utbildningar följde och efter en period som slöjdlärare i Stockholm kom han till Karlsborg 1998. Bygghyttan i Karlsborg hade en smedja med en ässja och ett uttorkat vattenkar av trä. Julius har sedan utrustat smedjan med inventarier som funnits till salu och många av handverktögen till exempel tänger har han tillverkat i smedjan.

Julius är idag nästan ensamleverantör, Mabäcken i Dalsland har levererat smidd spik, av smidet till båten Eric Nordenvall II som byggts vid Forsviks Bruk. Cirka 7000 handsmidda nitar från 12-20 mm i diameter och i olika längd, knän till däcksbalkar, bogband, häckbalkknä i aktern cirka 45 kg.. Till detta kommer en stor mängd

Smeden Julius Pettersson.

beslag till fönster, relingen och inte minst roderbeslag.

Bland övriga produktioner kan nämnas ljusbärare till ett flertal kyrkor, kyrkspiror och grindar. En "egen" produkt är en navare, gammalt träborr, med en norsk modell som förebild från 5-24 mm i diameter. Ett enkelt och lätt sätt att borra hål i trä på gammaldags sätt. Band- och timringsknivar finns också i produktion. Till Arn-filmerna tillverkades många brynjor och svärd. Slidknivar i en stor serie har tillverkats åt överlevnadsexperten Ray Mears i England, med eget program i TV-kanalen Discovery. Tillverkning av knivar kan te sig enkelt till sin form men kräver storsmidesskicklighet. Knivbladet har en stälkärna med ett yttre "skal" av järn som är vällt ihop, kallas också laminering.

Smidesmaterialet som används är mestadels stål med en kolhalt över 0,4 % som kan härdas, alltså göras hårdare genom avkylning i vatten eller olja. Järn har en lägre kolhalt och kan inte härdas. Gjutjärn är en specialform med betydligt högre kolhalt och kan inte smidas alls.

Det vanligaste järnet kallas SIS-1312 och kan användas till allt utom eggverktyg och prylar som kräver hög hållfasthet. Där används ofta ett kolstål, SIS-1770, som kan härdas. Gammalt skrot är bra att använda till smide men är dyrt att få tag på idag. Gamla sparkmedar och bilfjädrar är bra material. Filar och rörsågsklingor kan användas efter att materialet avhärdat, värms till rödvärme och får därefter svalna i luften.

Julius arbetar idag ihop med sin sambo Johanna Karlsson som är utomordentligt skicklig att hantera slägga och andra verktyg. Hon kombinerar också stål- och järntekniken med stor skicklighet i trähantering och kompletterar verktyg med handtag etc.

Jan-Olof Berglund

Örjan Hill

historiker, biolog och jazzmusiker

Efter att ha kört på smala slingrandevägar i Varnum nordöst om Borås kommer jag så småningom till Lund, där Örjan Hill bor. Han är känd i vida kretsar och inom olika områden. En del känner honom som en framstående jazzmusiker, andra möter honom vid skogsexkursioner och sist men inte minst är han känd som historiker, ofta med lokal anknytning. Det är de tre hörnstenarna, som utgör grunden för hans tillvaro, och hans intresse för alla tre områdena leder till ett omfattande forskningsarbete och bokutgivning i en aldrig sinande ström. Vidare är Örjan Hill en ofta anlita föreläsare och gärna hörd jazzpianist.

- Nu har jag fem projekt på gång, säger Örjan Hill.. Han berättar om dem, och de är följande:

1. Bondesamhällets örtabok.

Den ska bl a. innehålla recept från släkten Sparre, som Örjan Hill kom i kontakt med då han gjorde en utställning om släkten på Torpa stenhus. Vidare finns det många muntliga uppteckningar, t.exempel från Carl von Linné.

2. Olofstorp.

År 1996 skrev Örjan Hill boken om Fänneslunda gård, Vi följer solen. Då kom han i kontakt med historien om den försvunna gården Olofstorp. Där fanns rester av både gårdar och torp, och Örjan Hill har under många år anordnat vandringar, där han berättar om livet förr. Han samarbetar med Sveaskog, som äger området, Fänneslundas äteri och hembygdsföreningarna i Varnum och Grovare-Fänneslunda och driver projekt, bland annat som Leader – projekt. Just nu har han också svedjor på gång. Genom forskning om gården Olofstorp kan han se, att han har svedjat ett likadant område, som man gjorde där för flera hundra år sedan. Där har såtts tvåårig svedjeråg, som ska skördas i höst.

I år kommer elva klasser hit, och Örjan Hill levandegör historien för dem. Vidare blir det visningar för allmänhet vid tre tillfällen och också bokade vandringar för företag och föreningar. Medlemmari hembygdsföre-

Örjan Hill guidar Kungen.

ingarnakanlevandegör personer som bott i torpen och gårdarna, till exempel soldaten Backe och Sven och Kersti. Skalden Karl Nilsson var född på torpet Örlid och hans släkthistoria gestaltas. Idéer saknas inte.

År 2006 skrev Örjan Hill boken De gamle och skogen i samarbete med Sveaskog. Kung Carl XVI Gustaf fick boken i 60-års present, och då ingick också en vandring med Örjan Hill i skogen vid Olofstorp. Då planterade kungen en apel på torpet Örlid.

3. Boken om Patrick O'Konner.

På Ågård i Varnum bodde under första delen av 1800-talet en man som hette Patrick O'Konner. Senare flyttade han till Almenäs i Borås. Det gick rykten både inom

och utan för släkten att han var son till Axel von Fersen och Marie Antoinette. Von Fersen hade tagit med honom från Paris och han uppfostrades i Stockholm. Fersen blev sedan mördad, och hans systertog hand om pojken. Örjan Hill har lyckats leta upp dokument, som visar O'Konners härstamning, och det visar sig att historien inte var

sann. Han var son till en svensk adelsman i Paris, dock ej von Fersen. Ättlingar till O'Konner har varit mycket intresserade av att historien utreddes.

4. Pianisterna i skogen – en bok om pianobluesens historia.

I denna bok får Örjan Hill utlopp för sitt jazzintresse. Hans konserter med gruppen Hill Blues Unit ger ofta historiska tillbakablickar. Sonen Arvid ingår i gruppen och har fått pris för sitt pianospel.

5. Anders Danielsson – en föregångsman.

Ett nytt tillkommet projekt är forskningen om Anders Danielsson, riksdagsman från Gingri nära Borås i början av 1800-talet. Han var en liberalismens föregångsman och arbetade bl a. för allmän folkskola och näringsfrihet, reformer som förverkligades några år efter hans död. Ett Anders Danielsson-sällskap har bildats, och Örjan Hill håller på att gå igenom riksdagsprotokoll vid

Profilen

Göteborgs Universitetsbibliotek, ca 10 000 sidor. Detta arbete kommer att resultera i en bok, där föregångsmannen Anders Danielsson görs mera känd. Sällskapet kommer även att på andra sätt uppmärksamma honom.

Dessa fem pågående projekt säger något om forskaren och entusiasten Örjan Hill. Han har en stark drivkraft att forska och ta reda på fakta men också att popularisera dem och göra dem tillgängliga för så många som möjligt. Det är ganska sällsynt att dessa talanger förenas. I detta arbete ingår också att se samband, trådarna i ett mönster och att knyta ihop då och nu. På frågan vad som driver honom svarar han: "Nyfikenhet och intresse."

Från början är Örjan Hill stadsbarn, född 1958, och när han var i 12-årsåldern flyttade familjen till Borås. Hans mamma köpte år 1980 som sommarbostad torpet Lund i Varnum, som sedan blivit hans fasta punkt.

Örjan Hill var tidigt intresserad av musik, rock, pop och klassiskt, och han gav konserter på kyrkogård i Borås. Han började också bli intresserad av naturen runt sommartorpet och sökte så småningom till biologlinjen i Göteborg, en fyraårig utbildning. Studierna gick bra, och han missade inte en enda tenta.. Han bodde på torpet och började också bli intresserad av dess historia och tidigare invånare. Så började han läsa mikrofilmer med domböcker och rättegångsprotokoll och träffade på Arvid och Lotta med två söner, som dog i kolera på häktet i Vänersborg, och Lusse-Petter som var inblandad i en mordhistoria.

Intressena från denna tid är fortfarande kvar, musiken, biologin och lokalhistorien. Botaniken har ibland legat nere men kommer nu tillbaka, bl. annat i form av botaniska vandringar i Mollungens bokskog och en kurs i kreativ flora i slutet av augusti. Där studerar man hur man använde växter i det gamla bondesamhället. Naturfotografering är också en del av kursen.

Örjan Hill har givit ut ett flertal böcker. Den första var Kanske folket är fattigt år 1991 om Tärby socken, resultatet av en studiecirkel. År 1996 kom Vi följer solen i samarbete med Grovare-Fänneslundahembygdsförening. Så började Örjan Hill arbeta för Skogsvårdsstyrelsen 1996 och några år framåt, bland annat, med kulturminnesvård i skogen och med inventeringar. Arbetet resulterade i flera böcker, Kultur i skogen, Skogaryd, De gamle och skogen, Kulturarvet i skogslandskapet och Kunskap om skogens historia. Den sistnämnda boken kom ut år 2003 i samarbete med Skogssällskapet och Skogshistoriska sällskapet. Samma år kom också Fässingen med skogen som tema, en årsbok för De sju häradernas kulturhistoriska förening. Han medverkar också i kurser om skog

Rätt väg. Örjan Hill visar Kungen den rätta vägen i skogen

Svejebränning. Örjan Hill berättar om det gamla skogsbruket med bland annat svedjebränning.

och kulturminnesvård vid Svenljunga naturbruksskola. År 2004 gjorde han för Borås museum en historik om Torpastenhus, och år 2005 kom Torparnaisamarbetet med Varnums hembygdsförening. Vidare har han medverkat med ett flertal artiklar i tidningar och tidskrifter.

Örjan Hill är mycket engagerad i sin hembygd och arbetar aktivt i ett nätverk för en levande landsbygd. Han får ibland uppdrag som t. exempel att undersöka hur vindkraftverk påverkar det biologiska kulturarvet. Han är verkligen en profil, när det gäller att sätta in hembygdsarbetet i ett större sammanhang. Han säger själv, att han vill se mönster och trådar, samband och sammanhang, och hans intresse och nyfikenhet leder honom vidare.

Text Ann-Britt Boman
Foto Tomas Karlsson och Jan Töve

Hangelösakyrka åter efter 1000 år

En onådens natt på 1000-talet begicken munk det kanske värsta brott han kunde begå. Han begick hor i själva koret på den lilla kyrkan i Hangelösa. På den heligaste av platser, invid altaret, skedde munkens kärleksmöte med en skön Hangelösaflicka som fick honom att glömma både sitt celibatlöfte och platsens helgd.

Skandalen och sorgen blev enorm, och man beslöt riva den drabbade kyrkan. Kanske kände man att det inte gick att använda den längre, kanske hade den helt enkelt tjänat ut som många andra små träkyrkor.

Detta berättare tusenårig legendibygden och många har genom åren funderat på historien. Och nu har en forskarcirkel på fem personer tillsammans med Västergötlands Museum grävt på Skräddaregården/Pukaregården, inte långt från dagens kyrka, efter spår av den forna kyrkan, och man tycks ha lyckats. Man fann nämligen sju begravda personer så här måste ha funnits en begravningsplats. Ett av benen har daterats till 1050 – 1150, så kanske är detta legendens kyrka.

Fast om den revsefter en munks fall för kärleken strängt in i kyrkan går förstås inte att bevisa.

Hans Menzing

Kanske var den försvunna kyrkan en enkel träbyggnad som den här modellen på museet i Skara.

Vänga Mosse Borås femte naturreservat

Ett strilande Mistregn infann sig onsdagen den 1 september när det vardags att inviga naturreservatet Vänga mosse norr om Borås. Kyrkans parkering räckte inte till, så man fick parkera ett stycke ifrån. Varifrån kom alla de 2-300 besökare som sökt sig till evenemanget, frågar man sig. Jo, huvuddelen var nog Vängabor, men även folk från grannsocknarna och Borås hade sökt sig till invigningen.

Det blev ett långt led av människor, som i början fick gå över ett fält vidare in i skogen för att till slut gå på den spångade led som byggts under sommaren. Vid ett fågeltorn blev det stopp och här blev det invigning av reservatet. Från Borås stads skogsavdelning inledde Olle Svensson, varefter kommunalrådet Ulrik Nilsson invigde. Om fågellivet fick vi veta en del av Åke Andersson, ordförande i Västergötlands ornitologiska förening.

Vänga mosse visar upp en mångfald intressanta saker. En gång var mossen en insjö, för att idag ha växt igen till en högmosse. Under det fyra meter tjocka torvlagret finns sand och grus. Några fastmarksöar hör också till mossen, där man haft grustäkt. På öarna tog man foder en gång i tiden. Idag växer där skog.

Vänga mosse har på senare tid ändrat karaktär, den öppna mossen växer igen. Torvtäkt har förekommit in i vårtid. Ställningar för torkning av torven står ännu kvar liksom torvlador. Madslätter har också förekommit längs Sävån, som rinner genom mossen.

Syfte med reservatet

Att återskapa och bevara en värdefull högmosse med höga naturvärden Att återfå en livskraftig och artrik myrfågelfauna Att utveckla Vänga mosse som studieobjekt och rekreationsområde.

Fågellivet

De fåglar som sökt sig till mossen är bland annat trana och häger. I Lomsjön häckar smålom och knipa. Tidigare kunde både grönbena, storspov och ljungpipare visa sig, men idag har de försvunnit. Av vadarna är enkelbeckasinen ännu vanlig

Växterna

Karakteristiska arter för en högmosse är pors, tuvsäv, hjortron och klockljung. Dvärgbjörk växer som en relik och skvattram, inte så vanlig i våra trakter, finns här också.

I Sverige finns det högmossar uteslutande i västra delen av landet, det vill säga Småland, Store mosserservatet, Dalsland, Tingvallamossen och Västergötland med Komosse, som också blivit reservat.

Fem naturreservat

Borås stad kan nu stoltsera med fem kommunala naturreservat, nämligen det centralt belägna Rya åsar, Lindåsabäcken, flodpärlmusslor, Flenstorp, lavar och Älmås

Invigningstal. Kommunalrådet Ulrik Nilsson invigningstalar. Inget torrt tal precis.

kultur- och naturreservat och nu Vänga mosse.

Text Alf-Rune Sandberg

Foto Nils Nykom

Unik bruksarbetare

Förr vimlade det av dem, tysta starka män som i gryningen grenslade sin gamla slitna cykel och placerade unikaboxen stadigt på pakethållaren med maten som skulle få honom att uthärda ännu en dags slit på bruket. Jobben är kanske mindre slitsamma idag, men betydligt stressigare, och maten äts i en personalmatsal. Så den förr obligatoriska unikan hittar man bara hos denne bruksarbetare på Gamla torget i Mariestad.

Och skall sanningen fram så är inte bruksarbetaren på Gamla torget så rörlig längre. Han är en staty i naturlig storlek skapad av konstnären Wanja Nones Håkansson i Götene, som naturligtvis sett till att unikaboxen finns med. Den är ju extra viktig här i Mariestad, för det var här den tillverkades.

Denna egentligen rätt opraktiska låda var nästan världsberömd. Så berömd att den hyllades i en dagsvers i Dagens Nyheter av självaste Alf Henrikson. Så här börjar han:

I velocipedernas sköna epok,
då världen var lycklig och glad,
genljöd länge på många språk
namnet Mariestad.

Ifrån denna västgötska metropol
medelst bantåg, drivna med koks,
utgick ett fyrkantigt föremål
som kallades unicabox.

Bruksarbetaren på Gamla torget i Mariestad har förstås en unika på pakethållaren- Statyn är gjord av Wanja Nones Håkansson.

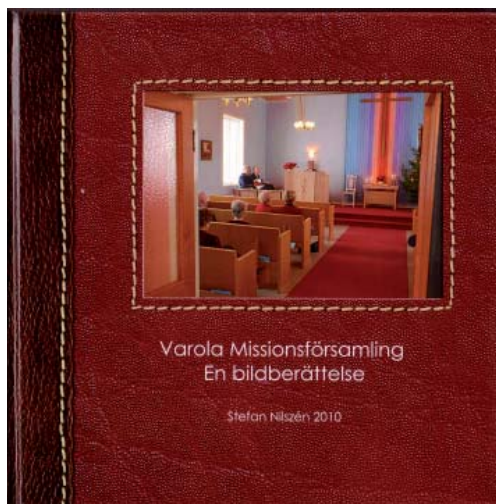
Egentligen var det papplådor, men gjorda av ett speciellt limfritt papper som tillverkades på Katrinefors i Mariestad och sedan utformades vid Unicafabriken. Mest handlade det förstås om resväskor och andra lådor av olika slag. Men även kuggjul, stolsitsar, mösskärmar, knappar, hörn till reseffekter, vedkorgar och mycket annat tillverkades. Uppfinningsrikedomen var stor. Under kriget gjordes dessutom massor av lådor av skilda slag till försvaret, bland annat bensintankar till flygplan. En viss sorts unicamaterial blev rentav skosulor.

Men efter 60 år så rann tiden ut även för denna succé. Unicatillverkningen ansågs inte längre lönsam, och numerasermande gamla produkterna bäst på industrimuseet i en av flyglarna till det forna landshövdingeresidenset på andra sidan ån.

Och så kan man njuta av den stålman (fast han är kanske av brons) till bruksarbetare som står startklar på Gamla torget med unicaboken på pakethållaren, precis som i gamla tider.

Hans Menzing

En epok i Varola som intressant bildberättelse

Bildberättelse. Många bilder och lite text blev en fin dokumentation.

På många platser i vårt land har både Svenska Kyrkan och defrikyrkligasamfundens lagitsamman församlingar och ibland har man stängt eller till och med rivit ner gudstjänstlokaler. Detta upprör för det mesta bygdens folk. Men det är ingen ny företeelse. Så har det varit genom tiderna.

Order från Kungen

I början av 1800-talet beslöt Kungliga Maj:t att många små kyrkor skulle rivas och att tre-fyra församlingar skulle bygga en gemensam större kyrka. I Närunga pastorat, där jag bor, byggdes en moderkyrka i Närunga som var gemensam för Ljur, Närunga och Skogsbygden. Det var meningen att en liknande kyrka skulle byggas i Asklanda och den skulle vara gemensam för Asklanda, Kvinnestad och Ornunga. Men församlingsborna i Kvinnestad, överklagade beslutet flera gånger. I slutet på 1800-talet upphävdes förordningen. Men i början

av detta sekel blev det nya reformer och numera har församlingarna Asklanda, Kvinnestad och Ornunga gått samman, men kyrkorna finns kvar. De fyra pastoraten inom Vårgårda kommuns gränser slogs samman till Vårgårda pastorat.

Missionshusen stod tätt

I slutet av 1800-talet ägde den stora folkväckelsen rum och många frikyrkoförsamlingar bildades. Missionshusen låg tätt. Ofta på bara en halvmils avstånd från varandra. Man fick ju gå till fots när man skulle på gudstjänst.

Men förändringens vind råde även inom frikyrkan och under andra halvan av 1900-talet var det många missionsförsamlingar som gick samman. Man byggde en mer ändamålsenlig kyrka. Idag är detta historia och i många fall finns församlingsarbetet endast dokumenterat i gamla protokoll som kanske finns i den nya församlingens arkiv eller i kommunens föreningsarkiv. Men det finns församlingar som gjort en minnesskrift som berättar om en viktig epok i bygden.

Över 200 bilder

Varola Missionsförsamling bildades 1884. Den 5 april 2010 höll församlingen sin sista gudstjänst i Varola Missionskyrka. Församlingen har gett ut en fin minnesbok, Varola Missionsförsamling – en bildberättelse. Det finns ett talesätt som säger att en bild säger mer än tusen ord. Kanske en överdrift, men de över 80 sidorna i boken med drygt 200 bilder och korta texter berättar på ett livfullt sätt om en församlings verksamhet under mer än hundra år. Bilderna i boken ger aha-upplevelser även om man inte känner igen personerna på bilderna, men man kommer plötsligt ihåg företeelser antingen man bor i Varola eller Asklanda.

Stefan Nilzén har dokumenterat en bit av Varolas kulturhistoria på ett fint sätt.

Leif Brunnegård

Virkelsborgs hemlighet närmare ett avslöjande

Innanför de låga vallarna runt Virkelsborg döljs en hemlighet. På initiativ från Vedumsortens hembygdsförening genomfördes för två år sedan en första arkeologisk provutgrävning vid Virkelsborg i Bitterna, under ledning av arkeolog Marita Sjölin från Västergötlands museum.

Fynden var sensationella, allt tydde på att den sägenomspunna platsen varen försvarsborg från den äldre bronsåldern och att borgen även hade använts under den yngre bronsåldern.

I augusti 2010 återupptogs de arkeologiska utgrävningarna av den omkring 3200 år gamla fornlämningen.

På plats. Arkeolog Maria Sjölin från Västergötlands museum berättar för Hembygdsförbundets ordförande Eva Bergström Hyenstrand om utgrävningarna.

Historielektion. Eleverna från Vedums skola fick guidning av arkeolog Marita Sjölin.

Praktisk hembygdskunskap

Även i år följdes utgrävningarna vid Virkelsborg med stort intresse från både media och inte minst från hundratals personer boende i och runt bygden.

Vid en av utgrävningsdagarna fick skoleleverna i klasserna 4-6 från Vedums skola, under arkeolog Marita Sjölin's guidning följa utgrävningarna på plats.

Efter skollunchen fick eleverna mer kunskaper om hembygdens historia. Hembygdsföreningens ordförande Gunnar Gustavsson, guidade runt i fornstugan och magasinet och berättade samtidigt om hembygdens flydda tider.

Många deltog i kulturvandringen

Under den sista dagens utgrävningar arrangerade Vedumsortens hembygdsförening gemensamt med Varakommunen en Natur och Kulturvandring vid Virkelsborg. Vid densägenomspunna fornlämning visade och berättade arkeologerna Marita Sjölin och Cathrina Henriksson, för omkring 250 personer om den pågående utgrävningen

och om fynden.

I anknytning till kulturvandringen anordnade hembygdsföreningen även flera uppskattade bussturer, runt det rika kulturlandskapet som omger bygden.

Rituell kultplats?

De nya fynden som nu gjordes av bränd enkel vardagskeramik och flera stolphål är en bekräftelse på att det vid Virkelsborg funnits någon form av byggnation. Vid provgrävningarna i anslutning till den öppning av vallen som finns i dag, visade sig öppningen vara ursprunglig och att det aldrig funnits en hel vall som omgett Virkelsborg.

-Teorin om en försvarsborg från bronsåldern faller därmed, säger arkeolog Marita Sjölin.

Vad döljer då Virkelsborg på för en hemlighet?

-Vi kan i dag bara gissa. Kanske har det varit en befäst stormansgård? Fast mer tyder i stället på att Virkelsborg har haft en mer rituell funktion under bronsåldern och att vallen mer har varit en markering för att utmärka platsens stora betydelse, säger Marita Sjölin. En teori som får stöd av hembygdsförbundets ordförande.

-Det finns ett par liknande anläggningar i Mälardalen där man har konstaterat att det är kultplatser, säger Eva Bergström Hyenstrand.

-Det här gör Virkelsborg till en unik plats, konstaterar Marita Sjölin.

-Att utgrävningen av Virkelsborg har blivit så framgångsrik är till stor del Vedumsortens hembygdsförenings förtjänst. De har verkligen ställt upp på alla sätt och jag är full av beundran över deras insats, säger Marita Sjölin.

Staffan Peterson

Jonas Olofson Kempenfelt bondpojken som blev överste

I slutet av 1500-talet föddes på en av gårdarna i Ryd i Hemsjö socken en pojke – Jonas. Han var son till bonden Olof Person och hans hustru Botilla. Äventyret för Jonas började genom att friherren Eric Göranson Ulfsparre till Nääs slott 1604 fick gårdar bland annat inom Hemsjö som rå och rör (förläning). Runt år 1600 hade han varit i tjänst inom Henrik IVs hov i Frankrike och 1603 blivit betjänt hos Karl IX, som 1605 utsåg Eric Ulfsparre till ambassadör till Frankrike. När han valde hästpojkar (?) från sin gård fick Jonas följa med. Efter några månader i Paris återvände Eric Ulfsparre till Sverige medan Jonas stannade kvar. Möjligen fick han tjänst hos någon av de kontakter i Paris, som Eric hade från sin tidigare vistelse där. Så småningom tog Jonas värvning i den franska armén och deltog som kapten i trettioåriga kriget.

Våren 1646 utsåg drottning Kristina den ungegreven Magnus Gabriel de la Gardie till extraordinär envoyé till Frankrike. Han reste i juli och bodde på Fontainebleau. I september 1646 tog han avsked av det franska hovet men avfärden dröjde till i januari 1647. Jonas Olofson, som då kallade sig Kempe, hade sökt upp Magnus Gabriel de la Gardie och fick följa med hem till Sverige.

Av drottningen (och med Magnus Gabriel de la Gardies medverkan) fick Jonas 1651 fyraskattehemman i förläning. Vid vintertinget 1652 i Alingsås besvärade sig Jonas över att hans släkt och arvingar sålt och bortskiftat hans arvejord i Ryd, när han hade varit i fiendeland. Enligt domböckerna återgick köpet. Senare – 1657 – köpte Jonas av Gustaf Leijonhufvud gården Brunnlid i Siene socken som blev hans sätesgård.

Många barn

År 1653 gifte sig Jonas med Anna Kullberg, som var född 1630 och dotter till prosten Martinus Gyltebackius i Medelplana och hans hustru Elin Torstensdotter. Jonas och Anna fick med tiden sex flickor och sju pojkar. De flesta av sönerna valde den militära banan, främst Magnus som slutade som överste i engelska armén och guvernör på ön Jersey i Engelska kanalen.

Vid mönstringen av Västgöta kavalleriregemente i Skara 20 april 1653 fanns Jonas Olofson Kempe med som reform-löjtnant i regimentsstab och i regementschefen överste Lars Kruus' kompani. När Karl X Gustaf i december 1654 gav Magnus Gabriel de la Gardie i uppgift att rekrytera soldater från Tyskland och Holland för tjänst i Pommern gav denne sin vän Jonas uppdraget. I april 1655 blev han sedan löjtnant i Magnus Gabriel de la Gardies kavalleriregemente. Jonas deltog med västgö-

På kyrkans södra långvägg sitter ett epitafium över Jonas Kempenfeldt till godset Brunnlid i Siene.

tarna i fälttåget i Polen 1655-7 och i slagen vid Golombo, Gnesen och Warsawa. Sedan följde den hastiga marschen över Pommern samt vidare till Schlesvig-Holstein och Sönderjylland 1657 och stormningen av Fredriksodden den 24 oktober. I mars hade Jonas blivit ryttmästare vid Västgöta kavalleriregemente och i januari 1658 deltog han i den berömda marschen över isen på Stora Bält.

Adelsman

Jonas insatser under Karl X Gustafs krig men också bekantskapen med Magnus Gabriel de la Gardie gjorde att han den 22 november 1660 adlades med namnet Kempenfelt – nr 676. Hans vapen dominerades av en stående krigare.

Den 7 juni 1673 utsågs Jonas Kempenfelt till major och chefförtredjeskvadronen inom Västgötaryttare med överste Per Hierta som chef. Sommaren 1676 beordrades regementet till Skåne och den 17 augusti deltog man i slaget vid Fyllebro söder om Halmstad. Svenskarna

fortsatte söderut och i början av november gick regementet i läger söder om Helsingborg medan danskarna låg på andra sidan Råå-ån. Det svenska lägret var uselt och ett evigt regnande förvandlade marken till gytjtja. Många soldater insjuknade och dog. Den 10 november bröt man upp och vandrade söderut sedan man funnit att danskarna dragit sig tillbaka till en torr plats söder om Kävlingeån, som man räknade med var ett effektivt hinder för svenskarna. Regnandet fortsatte att göra det besvärligt och cirka 3.000 soldater dog av de 26.000 som bodde i det svenska lägret. Mat och ved tog slut och man insåg att man inte kunde stanna kvar. Alternativen var att ge sig av norrut och ge upp Skåne eller försöka ett anfall mot det danska lägret. Det som föllde avgörandet var att Kävlingeån frös. Kungen beslöt då att sätta allt på ett kort och klockan 1.30 natten till den 4 december marscherade man i en lång rad över och fortsatte söderut med Väderkvarnshöjden i Lund som riktpunkt.

När danskarna upptäckte att fienden gått över ån gjorde de sig stridsberedda men svenskarna valde att inte anfalla utan att fortsätta mot Lund. Danskarna följde efter och där vägarna gick samman strax norr om staden möttes de bägge arméernas förtrupper. Det blev en kort men intensiv strid. Samtidigt ställde den svenska arméns högerflygel upp mot den danska vänsterflygeln. Striden blev häftig med stora förluster på båda sidor och så småningom flydde danskarna norrut mot Landskrona förföljda av kungen och den svenska högerflygeln.

När sedan den danska högerflygeln vid 10-tiden överraskande anföll var den svenska vänsterflygeln, där Västgöta ryttare ingick, inte beredd. Läget förvärrades av att det danska anfallet ansattes, inte rent frontalt utan delvis omfattande från höger. Den svenske befälhavaren general Galle måste splittra sin styrka så att en mindre del fick kämpa – skild från huvudstyrkan. Denna del utgjordes av Burghausens karelska dragoner och Västgöta ryttare. Skvadronerna kom i oordning och striden fick delvis karaktär av ren massaker. Galle stupade liksom överste Burghausen och överste Hierta sårades svårt liksom majoren Jonas Kempenfelt, som fick ett skott i armen och störtade med hästen, varvid han bröt ena benet.

Förbanden reorganiserades så gott det gick och vänstra flygeln förenades med vad som återstod av centern. Stämningen var mycket tryckt och hade danskarna fortsatt anfallet hade de segrat. Men då återvände plötsligen kungen med delar av högerflygeln. Danskarna riskerade nu att bli anfallna från två håll och började efter strider att skydd av mörkret retirera söderut. Svenskarna fortsatte mot Lund (och den segermåltid danske kungen låtit förbereda i Biskopshuset intogs nu i stället av den svenske kungen och hans ledning).

Jonas Kempenfelt fick senare en extra ersättning på 100 daler från kungen för sin tapperhet och avsked med

överstes karaktär i januari 1677. När danskarna samma vår hotade med en blockad av Göteborg utsågs Jonas Kempenfelt till kommandant för att leda försvaret av fästningen Nya Elfsborg. Trots sin bristande hälsa – han fick bäras omkring på en fältsäng – löste han uppgiften framgångsrikt. Sedan dog han där den 21 augusti 1677. Samma dag dog hans yngste son Mårten. Änkan Anna levde ytterligare 30 år på Brunnlid. Jonas och hans hustru Anna är begravda på kyrkogården i Siene, som ligger nära hans sätesgård.

Text Ragnar Olson
Foto Leif Brunnegård

Mejerifloppen blev museum

Raggagårdens mejeri i Holmestad byggdes 1929 men redan 1940 lades det ner, konkurrensen från andelsmejeriet i Götene blev för hård. Sedan dess har mejeriet stått oanvänd med alla inventarier, till stor glädje för alla vänner av vårt kulturarv. Hembygdsföreningen höll ett öga på klenoden och lyckades få arrendera den i 25 år. Nu har ett mejerimuseum invigts efter fem års idogt renoveringsarbete. Och experterna är lyriska. Jag känner inte till något annat mejeri som är så välbevarat och där så stor del av inventarierna finns kvar, sa Eva Björkman vid Länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

Änglagård i Hudene

Änglagård, Åsle tå och Carl Larssons Sundborn kan ses på samma gång. I vart fall om man besöker Lill-Marie Boströms Lilleputtland i Nolåstorp, Hudene. Lill-Marie har hittills byggt 25 hus i miniformat i sin trädgård och desenast till skotten är alltså Änglagård med filmparet Helena Bergström och Rikard Wolff på trappan samt målargården Sundborn.

Tål å grunna på...

Tvättar mäk gär ja en gång i månen
Men då tar ja fotogen
Å då blir ja rener.

Hänt på bögda...

Raatikainens tavlor en kulturskatt

I samband med den sommarkyrka som hålls i Hemsjö församling är det tradition att det i församlingshemmet anordnas en utställning av något slag, ofta i samband med hembygdsföreningen. Uppskattade utställningar om bland annat dop, bröllop, hundra års konfirmander och utvandrare har förekommit.

I år hade temat sin utgångspunkt i en utställning på hembygdsgården Hea 1996, då 18 gåramålningar av Raatikainen visades. Jag har länge lekt med tanken att försöka ta foton idag av samma hus som Raatikainen målade från den punkt där han stod då han arbetade med sina tavlor.

Mikael Raatikainen har tidigare presenterats bland annat i Västgöta-Bygden nr 5 2007. Han var från Karelen och född 1882. I Sverige arbetade han bland annat som målare vid porslinsfabrik i Lidköping men gjorde sig mest känd genom den stora mängd gåramålningar han utfört, framför allt i Västergötland.

Vid årets utställning användes foton av de originaltavlor som var med 1996 samt av ytterligare ett antal tavlor och därtill nytagna foton av samma gårdar. Tjugotvå gårdar har dokumenterats i Hemsjö. Möjligen kan han ha målat ytterligare någon fastighet. Han var verksam i Hemsjö åren 1938 – 1942. För en tavla fick han 15 kronor kontant och mat och husrum för ett dygn eller mera.

Sammanlagt presenterades 30 målningar, varav ett rent landskapsmotiv; de övriga var gårdar med boningshus, ladugård och eventuellt andra byggnader. Målningarna är schablonmässigt utförda och följligen mycket likartade. Det är alltid vackert väder och lätta moln på himlen. En sjö skymtar ibland i bakgrunden.

Ofta stiger rök ur skorstenen. De flesta är sommarbilder men tre vintermotiv finns. På några ställen målade han flera tavlor av samma fastighet. Nästan alla tavlor finns bevarade i släkten, och åtminstone två finns bland yngre släktled i Amerika, och till utställningen kom foton av dessa via mail från Amerika.

Även om växtligheten dolde mycket av motiven nu var det intressant att se förändringar. Fyra av de 22 boningshusen, som fanns för sjuttio år sedan har rivits. Små skillnader i fråga om tavlor av samma gård kunde observeras, till exempel variationer i molnen eller en hissad flagga. Utantvekan är hanstavlorkulturdokument värda att uppmärksammas.

Text Ingrid Ohlson
Foto Leif Brunnegård

Vallefôlk spelade på Västgötaträffen

På förmiddagen var det regn och då kom bara ett 50-tal personer men på eftermiddagen blev det solsken och då kom ytterligare ett par hundra. Det var väderläget för årets Västgötaträff i Essunga. Som vanligt första söndagen i augusti.

Dagens gäst. Carl Thulin är en känd radioprofil i Skaraborg.

Folkdanslaget hör också till Västgötaträffen.

Veteranfordon, videovisning, ponnyridning, gårds målningar av M. Raatikainen, musikgudstjänst med kyrkoherde Sven Bild och Vallefölk, folkdansuppvisning och som avslutning på träffen Västgötahumor i tal och ton av Carl Thulin. Dessemellan lunch och kaffeservering. Det var vad Essunga hembygdsförening kokat ihoptillsammans med medarrangörerna Västergötlands hembygdsförbund och Studieförbundet.

Ingemar Lundgren

Hemslöjd i byn årets begivenhet i Ödenäs

Andralördagen i augusti är årets höjdpunkt i Ödenäs. Då samlas hantverkare och slöjdare från orten och trakten runt om till Hemslöjd i byn, i år för 37:e gången.

Ingrid Andreasson, ordförande i Ödenäs Hembygdsförening, summerar: Vi hade en härlig dag tillsammans, solen sken och det var lagom varmt, 600 besökare löste biljett, men lika många smet nog in ändå. Hembygds-museet hade 430 besökare, alla som löst biljett fick gå in gratis. Runt 40 hantverkare och slöjdare visade upp sina alster och hur dessa kommer till, Många trängdes vid försäljningen av slöjd som var samlat till ett försäljningsställe. Alla var på ett gott köphumör.

Men det bästa är att hela bygden är engagerad i vår hemslöjdsdag. Vi var 150 personer i alla åldrar, som var och en hade en uppgift att fylla. De allra minsta fick tvätta i baljor, de skvätte vatten omkring sig så det stod härliga till. Vi har också lyckats få med 30–40-åringar i verksamheten. En 12-åring, Martin Hallgren, har lärt sig bastabinne och med hjälp av ett par kamrater gjorde de en kasse åtminstone halvfärdig

Från scenen invigde Ingrid Andreasson dagen. Inger Vihdja från Västergötlands Museum i Skara höll ett uppskattat tal i god berättartradition. "Bastabinne-Boys" Mikael och Rebecka Hallgren underhöll med skön musik.

Bastabinne. Ett gammalt hantverk som lever kvar i Ödenäs. Hos en del hantverkare får man bara titta, hos andra kan man få prova på.

- I höst ska Ödenäs Hembygdsförening fira 40-års jubileum. Då ska vi ordna ett fint kalas för våra medlemmar, det är de väl värda, säger Ingrid. Sedan är det snart dags att samla alla i föreningen till ett möte, där vi bestämmer om nästa års Hemslöjd i byn.

Text Roland Antehag

Foto Ingrid och Niklas Andreasson

Kafferep utmed Göta kanal

Undersommarmånaderna råder det febril aktivitet längs Göta kanal, där arrangemangen avlöser varandra med jämna mellanrum.

Ett av dessa var Kafferep utmed Göta kanal, som gick av stapeln mellan Sjötorp och Tåtorp under första halvan av juli. En mängd föreningar deltog, så och Lyrestads Sockens Hembygdsförening. Fem sorters kakor och kaffe serverades, och ansvarig Eva Eriksson med medhjälpare hade mängder av kaffesugna gäster. På bilden intervjuas och fotograferas hon av Mariestadstidningens utsända, som lät sig väl smaka av godsakerna.

Pelle Persson

Bygdevandring i Skagen

I strålände solsken mötte drygt 50 personer upp vid Kinnekulle Hembygdförenings sista bygdevandring, som startade nedanför slalombacken på Kinnekulle. Lars Apell från Hällekis var en av vandringsledarna, han berättade att till höger om slalombacken hade en gång funnits en liten stuga som hette Skuttet, än i dag finns stenar som visar var det låg. Till vänster om slalombacken låg tidigare backstugan Hoppet. Den siste som bodde i Hoppet var Jonas Landström kallad "Hopparegubben". Han var född 1838 den 19 juli son till Carl och Stina Landström på Hoppet. Både far och son Landström var tusenkonstnärer och kända för sina hantverk. De tillverkade saker i alla slags material och de tillverkade även sina verktyg. En ljuskrona levererades bland annat till Parisutställningen och lär ha stannat i det franska hovet. Även hos svenska hovet finns hantverk från Landströms i Skagen.

Vandringen togs sig över hagar och kullar mot Nordskagen, från den gamla vägen som en gång funnits visades inga spår. Framme vid Nordskagen var familjen Rune Persson på plats, familjen bor i Göteborg och har torpets sommarställe. Rune berättade att torpet var från 1890-talet. Mellan åren 1922-1944 bodde hans morfar Otto och mormor Anna i torpet och det var då arrendegård under Skånska Cement. Rune hyrde torpet under många år innan han blev ägare år 1988 detta var i samband med att Skara Stift sålde av vissa av sina fastigheter. Stig Thörn som var en av deltagarna på vandringen berättade att Rune haft sönder hans trehjuling när han var liten, och det satt allt en liten tagg kvar i Stigs själ.

Vidare fortsatt vandringen ner mot "Gatera", förbi huset med namnet "Egyften". På frågan om någon kände till hur namnet Egypten kommit till fanns inget svar men en av deltagarna berättade att strax intill fanns en bäck som kallades "Nilen". Kanske finns det någon läsare som känner till något, då vill gärna föreningen veta mer.

Väl framme i "Snålköping" stannade gruppen till, där berättades om både de gamla och nya husen. I huset Hildesberghittade en av deltagarna sin arrotter. Ett flygfoto från 1950-talet fann familjen Westerberg i Brunnsvik och många var de intresserade som snart kunde konstatera att hus, trädgårdar och naturen runt om hade ändrats en del på de ca 50 åren som gått.

Vandringen fortsatte mot Skagens småskola, där intogs kaffe med dopp och lottdragning skedde. Utanför skolan fanns skolkort från förr upphängda, om skolan och fröken Hanna Olsson berättade Bengt Sjöstedt.

Därefter fortsatte vandringen tillbaka mot parkeringsplatsen. På vägen passerades Övergården, Mossen och Ekeberget. I varje gammalt torp finns en historia

I skogar, berg och dalar. På bygdevandring i Skagen.

och de som vill veta mer kan hitta mycket information om detta på föreningens hemsida.

En promenad på cirka 2.5 km i strålände solsken – Skagen visades från sin bästa sida denna lördagseftermiddag.

Text: Lena Brodin
Foto: Freddie Wendin

Järnframställning i Mariebergsparken

Söndagen den 29 augusti arrangerade Kinna Hembygdsförening familje- & hembygdsdag i sin hembygdsark Mariebergsparken.

I stort sett följde programmet den ordning som gällt tidigare år, med alla stugorna i parken öppna, bland annat för visning av föreningens omfattande föremåls-samling. Nytt i år var dock att (H)järnstollarnas ugn för framställning av järn från rödjord invigdes.

Första punkten på programmet var emellertid framträdande av "Tutti-fruttikören" under ledning av Totte Holm.

Några nästan bortglömda hantverk eller hushålls-sysslor visades. Lars Johansson malde mjöl på en kanske 200 år gammal handdriven stenkvärv, Anna-Stina Söder

Ugnen under uppförande. Fr. V. Emil Pernklint, Mats Petersson och Leif Edvinsson.

spann ull och Elsa Thorén bjöd på nykärnat smör. I logen kunde vi beundra, och köpa, konsthantverksprodukter i skiftandematerial. Alltifrån den mjuka ullendär Ingegerd Strömme visade nålbindning av mössor och vantar, Lisa Eklund-Johanssons smycken av nysilverbestick, till det hårda stengodset som Niclas Bårdén var mästare till. Robert Lerbro med sitt egenbyggda positiv med ett femtiotal orgelpipor, klockspel och trummor, lockade många intresserade.

Derome Träbearbetningsmuseums ångmaskin, tillverkad av Nyqvist & Holm i Trollhättan 1906, drog många besökare..

Så till nyheten för året.

Hjärnstollarna ärengruppentusiasteri Mark, besående av bland andra Leif Edvinsson, Kari Västilä, Mats Petersson och Emil Pernklint, som experimenterar med att framställa järn från rödjord/myrmalm har i Mariebergsparken byggt en blästerugn för detta ändamål. Folk tyckte nog att vi var lite stolliga som höll på med detta och därför kallade vi oss för just (H)järnstollarna, men med Hj... säger Leif Edvinsson. Gruppen har rest runt och sysslat med järnframställning i många år men nu har det alltså blivit en ugn på närmare håll, på "hemmaplan" där man under sommaren byggt den i anslutning till smedjan i Mariebergsparken..

Ugnen, som invigdes även av Marks profiler, Janåke Sjöquist, tändes redan under fredagen och hölls sedan under uppsikt till söndagen då man gjorde den första försöket att framställa järn..

Dock blev inte resultat av arbetet riktigt vad man väntat sig. Processen lär var känslig och det är inte alltid man träffar rätt. Men bättre tur nästa gång säger Leif Edvinsson.

Du som vill veta mer om denna metod för järnfram-

ställning, direkt reduktion, hittar en hel del på Internet; sök på "Cuchulainens Hantverk".

Gruppen förknippargärna Järnframställning med vikingatiden och av den anledningen var en liten "vikingaby" med ett par tält och marknadsstånd byggd i anslutning till järnugnen. Där presenterades mat, kläder och annat med vikingaanknytning.

Den som ville gå ytterligare några tusen år bakåt i tiden kunde hälsa på hos flintsmeden Peter Wiking som demonstrerade hur flintverktyg tillverkas.

Utöver detta kunde besökaren beskåda en "minigård" med mindre djur som kaniner och hönsfåglar. Ramsholmens 4H-gård presenterades sin verksamhet och barnen kunde ta en tur i karusellen.

Karl-Erik Lerbro

Invigning av Bärebergs nygamla hembygdsgård

Invigning. Ordförande i Bärebergs hembygdsförening Anna-Maria Adler, till höger välkomsthälsade och biblioteks- och kulturchef Rigmor Persson, till vänster invigningstalade och klippte band.

På söndagseftermiddagen den 22 augusti invigdes Bärebergs utökade hembygdsgård. Nu har föreningen äntligen fått alla sina byggnader samlade på samma plats vid den gamla fina Parstugan, magasinet och en undantagsstuga. Byggnaderna ligger vackert belägna alldeles intill Bärebergs kyrka..

Förra året flyttades en gammal mesulaladugård och en rekonstruerad ryggåstuga från sin gamla plats vid Sörlidsbacken. Ett stort arrangemang med mobilkran och trailers var nödvändigt för att få husen till sin nya plats. Till detta arbete var en byggfirma anlita för flytten och iordningställandet.

Hembygdsföreningen firade nu att de fått sinabyggnader samlade. Ordföranden Anna-Maria Adler uttryckte i sitt välkomsttal glädjen över att föreningen nu efter fem år har fullbordat iordningställandet av hembygdsgården. Hon tackade alla ideella krafter, sponsorer, företag och andra som möjliggjort projektet.

Essunga kommuns biblioteks- och kulturchef Rig-mor Persson invigningstalade och klippte det blågula bandet. Några av den är belägnahembygdsföreningarna gratulerade också.

Många intresserade besökare passade på att se inventarier och interiörer i de olika byggnaderna. Utomhus visades utrotningshotade hönsraser som olika sorters kaniner. Även en utställning av gamla cyklar rörde besökarnas intresse. Till barnens stora förtjusning anordnades turer med häst och vagn. Vidden intill liggande vägen hade Börje Sandberg restaurerat och monterat upp gamla busshållplatsskyltar från 1940-talet.

Inomhus i Parstugan serverades kaffe och tårta som lät sig väl smakas av gästerna, samtidigt som de bjöds på dragspelsmusik av Stig Lindberg.

Text Tage Brolin
Foto Bertil Höckefors

Bygdeband kommer till Mark

Bygdeband är en databas där föreningar som är medlemmar i Sveriges Hembygdsförbund, genom avtal mellan förbundet och Genline, utan kostnad får använda Bygdeband samt får ta del av intäkter som genereras från allmänheten när det kommer att finnas ett säljbart material.

Hembygdsföreningarna kan på ett säkert sätt lagra digitaliserade delar av sin kunskap/samlingar på Internet (texter, bilder, ljud och filmer). Dokumenten kan även knytas till en geografisk punkt på Sveriges karta och presenteras. Det medför att material kan nås av kommande generationer och forskare. De får en kompletterande databas att hämta kunskap ur tillsammans med de offentliga arkiv som finns och kommer att finnas digitaliserade och nåbara via Internet.

Peter Wallenskog, projektledare för Bygdeband, kommer till Kinnaborgssalen, Kommunhuset, Kinna den 13 november. Han kommer att informera om möjligheterna i www.bygdeband.se. Start klockan 13.00 och träffen beräknas hålla på till 16.30 med avbrott för eftermiddagsfika.

Anmäl dej gärna i förväg till Birgit Carlsson, Marks hembygds-krets, tel 0706206666, e-post bisido@hotmail.com eller Monica Johansson, Marks Härads släktforska-

reförening, tel. 0703 81 32 28 e-post mcj_71@hotmail.com senast den 10 november 2010, för planering av fika.

Birgit Carlsson

Björn Lippold får fin medalj

Björn Lippold vid Garnisonsmuseet i Skövde tilldelas Nordiskamuseets medalj för hembygdsvårdandegärning. Lippold har främst arbetat med att bevara minnena av den indelte soldaten och hans familj i krig och fred. Om detta berättar han bl a i boken Soldatliv: 859 Band å di andre knekta, som hang av ut förra året med illustrationer av Leif Holgersson.

I huvudet på Bengtsson

Västergötlands Fornminnesförening har gett språkforskaren Jenny Nilsson ett stipendium på 50 000 kronor till hennes forskning kring västgötska dialekter. Pengarna skall användas till hennes delstudie som fått det spännande namnet I huvudet på Västgöta-Bengtsson – insamlandet av dialektmaterial under mitten av 1900-talet.

Bleckslagerimuseum öppnat

En röd liten stuga, granne med bygdegården i Gullered (Ulricehamns kommun) har förvandlats till bleckslagerimuseum. Bleckslageri var från mitten av 1800-talet en vanlig hemindustri i bygden och gav en god och välbehövlig inkomst. I museet kan man se verktyg, men också färdiga föremål i form av kakformar, leksaker och kastruller.

Sunt förnuft

Det heter sunt förnuft därför att det inte smittar.

Otto Ludwig

Tänkvärt

Dä ä bäst att en håller säk där en trivs bäst.

Rofyllt. Den lilla vägen gör vördnadsfullt en omväg kring kyrkan.

Alltför populär kyrka

Den är byggd före syndafloden och vattenmassorna slet den med sig och placerade den här, försäkrar sägnerna. Inte undra på att vägen gör en högaktningsfull sväng runt den rofyllda idyllen. Men det har stormat kring Kyrkås lilla kyrka. Den var alldeles för populär tyckte Skarabiskoparna, som anade vidskepelse bakom allmänhetens givmildhet.

För mig som har den övermodiga Skarakatedralen utanför fönstret framstår Kyrkås lilla vita kyrka som högst västgötskt lagom. Men så har det inte alltid varit, Kyrkås har ofta figurerat i kyrkliga debatter som en av Skara stifts mest populära offerkyrkor. Inte så att den kyrkliga överheten hade något emot gåvor, de kyrkliga ledarna har flitigt tjänat Mammon under seklernas lopp, men man ville ha lite koll på det.

Att folk kom resande långa vägar för att skänka pengar eller andra gåvor till just Kyrkås kyrka i hopp om att någon svårt sjuk släkting skulle få bot, det oroad prästerna. Visst skulle folk sätta sitt hopp till Gud och hans ord, men här verkade det ju som om de trodde att en speciell plats var extra kraftfull. Kunde det vara en tro med hedniska rötter?

Källa och träd

De populäraste offerkyrkorna låg ofta i anslutning till en källa, och gärna också något stort, speciellt träd, båda betraktades som heliga. Det verkade ju vara rena

hedendomen. Här i Kyrkås fanns det både en källa och ett heligt träd.

Fast kanske låg den ursprungliga offerkyrkan inte alls här, utan i byn Sandbäck en bit bort. Detta kan vara förklaringen till skrönan om att kyrkan flutit hit med syndafloden. Flöt hit gjorde den förstås inte, inte heller drogs den hit av oxar som andra sägner berättar. Men när den gamla kyrkan blev för trång och måste byggas om så kanske prästerskapet helt enkelt bestämde att den skulle byggas upp på en ny plats som inte förknippades med gammal folktro.

Så kanske det inte lönar sig att resa till Kyrkås och ge rejält i kollekt för att få bot mot svininfluensen. Vaccin är säkrare.

Räddade bönder

I vilket fall tycks de stora offren i Kyrkås ha pågått länge, och pengarna användes inte bara till kyrkliga ändamål. Sockenbor som var i behov kunde få låna pengar här för att klara akuta kriser. Detta pågick ända till 1903, och det berättas att många bönder under krisår på 1800-talet räddades från konkurs med kyrkliga pengar.

Fast helt ideell var kyrkan förstås inte, den krävde sex procent i ränta, vilket verkar lite girigt med tanke på att de handlade om skänkta pengar. Undrar vad bankerna tänkte om denna kyrkliga konkurrent?

Hans Menzing

Dala-Rikas och Kalle Högs havreskörd

Denna berättelse är ingen saga och ingen sägen. Det var år 1899 på hösten, då havrenskulle skördas. Skörden stod mogen, och det behövdes flera arbetare. På den tiden fanns inga maskiner utan säden fick slås med lie. Efter varje skördeman som gick med lien, gick en "upptagerska" som samlade ihop säden och band den i kärvar. Varje skördekarl skulle ha en upptagerska.

Min fader bad Kalle Hög att komma och hjälpa till. Kalle Hög var egentligen byggmästare och byggde ladugårdar och hus, men han brukade hjälpa till när det var särskilt brådsakande. Hög var ovanligt lång, stor och kraftig och han utförde alltid ett dubbelt arbete.

Han lovade att komma, men satte som vanligt villkoret att han skulle ha dubbel avlöning, å så ska jag ha två upptagerskor. Hans villkor godtogs. På morgonen visade det sig emellertid, att en av upptagerskorna blivit sjuk och Hög vägrade arbeta. Min fader beklagade förhållandena, men lovade att han som upptagerska skulle få Dala-Rika.

Dala-Rika brukade hjälpa till hemma, liksom också på andra ställen. Hon var lång, grov och kraftig och stark som en karl och hon arbetade ock för två. Hon var snabb i mun och höll aldrig tänderna slutna framför den giftiga ormtungan. Hon var på den tiden vår trakts kvinnosaks-kvinna, omens så dans skulle kunna tänkas finnas. Men hon var mera hänsynsfull än våra tiders kvinnosaks kvinnor och tillikamerasanningsenlig. Skördearbetets sattes gång och gick sin gilla gång. Hög märkte att Dala-Rika var honom tätt i hälar. Men han ville visa att han kunde meja på så att hon blev efter. Solen stekte. Havren stod tät som en vassrugge.

Svetten rann ifrån Högs huvud och kropp, tröjan kastades snart av. Men det var lika svettigt ändå. Skjortan åkte också av och undertröjan blev ensam kvar på kroppen.

För att få en liten andningspaus, gick Hög bak ett par buskar och andades ut. När han kom tillbaka sa Dala-Rika:

- Va nöckar de te å sinka sej på de viset?

Hög svarade: Håll käft, och kastade av tröjan också. Så gick arbetet vidare. Hög svettades och mejade och mejade och svettades. Dala-Rika var honom ständigt tätt i hälar. Till slut var Hög tvungen att om igen gå bak några buskar.

När han kom tillbaka sa Dala-Rika:

- Du går la bätter i å kasta å böxerna me, så vi slipper sinka arbetet på de hära viset.

Stackars Kalle. Men det var lika svettigt ä'ndå. Skjortan åkte också av.

Vid eftermiddagskaffet var hela fältet avmejat. Min fader som konstaterade detta sade belåtet. - Ja det har ni gjort bra ska jag säga. Då sade Hög: Ja se Dala-Rika ho ä alldeles okrestli.

Det fanns kraftfolk på den tiden.

Text Eskil Kylin
Teckning Börje Brorson

Eskil Kylin är född på Kyrkebol i Ornunga, den gård som i dag är Svältornas Fornminnesförenings museigård. Artikeln ingår i en samling berättelser som Eskil Kylin skrivit och skänkt föreningen. I förordet står det bland annat så här:

Så blir det med denna samling sagor, sägner, berättelser, beskrivningar o.s.v. Jag kan inte säga att någon av dem är sann. Men jag kan säga att alla äro sannolika. Förhållandena i vår trakt och i vår släkt, har sedan tusentals år tillbaka varit och upplevts så, att vad jag berättat är sanning likt". Men, som Olaus Petri säger: "Allt är icke sanning, som sanning är likt.

Läsvärt i korthet

Livet i arbetarkvarteren. Hägne, Solkullera, Tuvan. Redaktion: Studieförbundet Vuxenskolan i Tidaholm som även gett ut densnuggt inbundna boken. Antalsidor: 178 med massor av härliga gamla bilder. Intressant om livet i arbetarkvarteren. Västgotagenealogen. Tidskrift för Västgöta Genealogiska Förening. Nr 2 2010. Redaktör: Kjerstin Olofsson. Denna gång: Utblick mot Närke.

Stationshus. Järnvägsarkitektur i Sverige. Författare: Gunilla Linde Bjur. Fotograf: Krister Engström. Förlag: Balkong. Antal sidor: 512 i stort format med mängder av gamla och nya fotografier. En vacker bok som har mycket att berätta om exempelvis Ranten och Falköping.

Skara stiftshistoriska sällskap. Medlemsblad 2010:3. Redaktör: Johnny Hagberg. Denna gång bl a psalmisten Haquin Spiegel och örter vid kyrkobesök.

Meddelande från Föreningen för Västgötalitteratur. Redaktör: Johnny Hagberg. 20 sidor med många illustrationer. Denna gång bl a om Jakob De la Gardie som lät förfälska stamtavlan och om Baltzar von Platen som byggde Göta kanal.

Från mjölnare till bankdirektör – Sture Anderssons memoarer. Berättade för och sammanställda av Pia Hintze. 92 sidor i A4-format med ett hundratal bilder. Eget förlag. Sture Andersson kommer från Kulla kvarn i Källunga och bor numera i Lerum.

S:ta Katarine kapellplats. Arkeologisk rapport från undersökningen av S:ta Katarine kapellplats i Sunnersby på Kålland sammanställd av Anna Nyqvist Thorsson och Annelie Nitenberg. Utgivare Göteborgs universitet. 328 sidor i A4-format.

Kreativa personporträtt kring konstrundorna på Falbygden. En reportagebok om människorna kring konstrundorna på Falbygden. Mekelsmäss – Skördefest på Falbygden med Konstnatta samt Påskrundan. Författare: Annelie Sandström som även tagit de flesta bilderna. Utgivare: Författaren i samarbete med Falbygdens Mat & Kultur. 289 sidor med massor av härliga bilder samt fina intervjuer med bygdens kulturarbetare.

Axet. Medlemstidning för Gudhemsbygdens Hembygdsförening. Nr 2 2010. Redaktion: Lars-Erik Kullenwall, Ingvar Blomberg, Ingemar Fägerlind, Gun-Britt Salomonsson, Rune Wennerholm och Gudrun Wäpling. 48 sidor med text och bilder från verksamheten men också om Gudhems historia och prästgårdar värda att uppmärksamma, som Östra Tunhems där rosorna blommar.

Varola Missionsförsamling - En bildberättelse. Varola Missionsförsamling har upphört. Stefan Nilzén har sammanställt en bildberättelse på 84 sidor och med över 200 bilder. Små korta bildtexter lotsar läsaren genom boken från slutet på 1800-talet till Annandag påsk 2010.

Hans Menzing

Redaktörsgrupp:

Roland Antehag, Lilla Mjölseredsv 9, 466 95 Sollebrunn, tel 0322/402 55,

e-post: r.antehag@hotmail.com

Leif Brunnegård, Asklanda Ekehagen, 447 93 Vårgårda, tel 0322/66 10 26 e-post: vbn.red@tele2.se

Hans Menzing, ansvarig utgivare, Marumstorget 1, 532 32 Skara, tel 0511/12643,

e-post hans.menzing@telia.com

Övriga i redaktionskommittén:

Eva Bergström Hyenstrand, Carl von Linnés väg 2, Skultorp, 541 55 Skövde, tel 0500 - 43 30 13,

e-post: hyenstrand@hotmail.com

Jan-Olof Berglund, Stora Rör, Nolgården 3, 54015 Våring, tel 0500-441105, 0708-420453,

e-post: j-o.berglund@telia.com

Ann-Britt Boman, Spireavägen 5, 513 35 Fristad tel 033 - 26 19 21,

e-post annbritt.boman@telia.com

Tage Brolin, Bäckaskog, Främmestad, 465 97 Nossebro, tel 0512/531 50, e-post: tb.bygg-tjanst@telia.com.

Birgit Carlsson, Ljungås, 519 91 Istorp,

tel 070-620 66 66, e-post bisido@hotmail.com

Stig Green, Fjällrosv 1, 516 32 Dalsjöfors,

tel 033 - 10 15 85, e-post: stig.green@bornet.net.

Per-Göran Persson, Östergården 1, 54066 Sjötorp, tel 0501-50138, 070-7838079.

e-post pellep@telia.com

Förbundsordförande: Eva Bergström Hyenstrand.

Förbundssekreterare: Mona Lorentzson, Wallströmsliden 6, 463 71 Lödöse. Tel 0520 - 66 02 74

e-post: mona.lorentzson@gmail.com

Förbundskassör: Hugo Isaksson, Box 2067, 523 02 Timmele. Tel 0321 - 300 01.

e-post hugo.isaksson25@hotmail.com .

Kanslist:

Eva Mann, Västergötlands Hembygdsförbund, Box 15, 534 21 Vara, tel 0512-10550 fax 0512-339 42, bost. 0511-37 03 30,

Bankgiro 378-5383, Plusgiro 8 57 59-9,

Kansliets e-post: vasterg.hembygdsf@telia.com

Från saltbaljan till frysboxen

Saltbaljan. Föregångaren till konserveringsapparaten som under flera hundra år hjälpte husmor att förvara maten.

Konserveringsapparaten. Var säkert en revolution. Utebyggena ordnades kurser för husmödrarna.

Frysboxen. Tänk vad mycket gott en frysbox eller frysskåp rymmer.

När vi tänker på att förvara vår mat under en längre period, då är det naturligt att gå till frysboxen eller frysskåpet. Men hur gjorde våra förfäder? De hade två förvaringsätt. Man torkade eller saltade köttet. När det gäller torkade livsmedel tänker vi idag kanske mest på fisk, till exempel det som blir vår lutfisk. Det är framförallt torsk och långa som blir vår lutfisk.

Det är en månghundraårig tradition i det gamla bondesamhället att salta kött och fläsk i en salttunna. Den vanligaste metoden var torrsaltningen. Den gick till så att man varvade salt och fläsk. Detta är alltså vår första konserveringsmetod.

Förr i tiden var salt ingen billig vara och i en artikel från mitten av 1800-talet berättas om att det var finare att ha saltat kött än färskt.

I början av 1900-talet kom konserveringsapparater för hemmabruk. Men som alla nymodigheter i hushållet dröjde det ett tag innan det riktigt slog igenom. På 1930-talet börjar den användas lite mer allmänt.

Genom att hetta upp matvarorna dödar man de bakterier som annars skulle förstöra maten på ganska kort tid. Lockens gummiringar gör att luft kan pysa ut under uppvärmningen men inte tränga tillbaka in när burken kallnar. Det gör att locken sugas fast och innehållet hålls steril.

Konserveringsapparaten fylldes med frukt eller annan mat, locket sattes på med en gummiring som packning. Burkarna kläms fast i en ställning och sänks ned i grytan och täcks med vatten. Konserveringsapparaten placeras på spisen. En termometer sticker upp genom locket och den visar när vattnet har nått den rätta temperaturen.

Vet Du, att i nya spisar finns tips om hur Du kan konservera i ugnen på den nya spisen.

I mitten av 1950-talet började vi sälja frysboxar hos Carl Johanssons Järnhandel i Vårgårda. På hösten 1956 hade vi demonstrationer runt om i bygden. En hushållskonsulent från Elektroskandia var med och visade husmödrarna hur det gick till att frysa ner maten på rätt sätt. Det var avsevärt mera invecklat då än nu. Man måste ha vaxade burkar, plastpåsar och cellofanpåsar, speciella kartonger att ställa ner påsar i. Man måste ha frysfolie och plastfolie och måste ha speciella formar för färdiga rätter.

I frysboxen kunde man frysa ner allt i matväg. Brödkakorna behövde inte ligga i baksåpet längre. När man tog upp brödet ur frysboxen och tinade upp det smakade det som färskt och inte behövde man borsta bort mögel från brödkakan som när det legat lite för länge i baksåpet.

Dagens husmödrar har lärt sig nya förpackningsmetoder som gör det mycket enklare att använda sin frysbox eller sitt frysskåp.

Text Leif Brunnegård

Foto Jan-Olof Berglund och Leif Brunnegård